

unweit des Gradašćicaufers nur anderthalb Meter mächtig. Sonst herrschen im südlichen Stadtteile nur feine Sande, sandige Lehme und fette Tone vor, die als Sedimente der nördlichen Moorgewässer und als Seeablagerungen aufzufassen sind.

Die Torfschichten aus der größeren Tiefe wurden nebst der schon bekannten Stelle zwischen der Žalostna gora und Notranje gorice noch an einer Stelle in Vič in der Tiefe von 20 m und in Vrhnika in der Tiefe von 19 m aufgefunden. Der Torf aller dieser Fundstellen gehört einer und derselben Schichte an und beweist, daß es daselbst gleichzeitig zur Austrocknung des Sees gekommen ist. Das Sinken des Moorbeckens erfolgte also nicht fortwährend, sondern in mehreren Phasen, die von Phasen des Stillstandes unterbrochen wurden. Es ist aber nicht ausgeschlossen, daß das Sinken sprungweise erfolgt ist, worauf besonders die Schotterschichte in der Tiefe von 17—19 m (siehe Profil 1. und 2.) hindeuten mag.

Anton Melik:

Kmetska naselja na Slovenskem.

(S karto v prilogi.)

Metoda dela. O oblikah naselij na Slovenskem imamo doslej le nekaj podrobnih studij. Slovenska Štajerska je vključena v proučitvi, ki jo je za vso Štajersko izvedel Sidaritsch.¹ Slično je koroški slovenski predel obdelan v Schmidovi studiji, nanašajoči se na celotno Koroško, toda ta razprava se doslej še ni objavila v celoti, marveč le deloma.² Schmid je vrh tega objavil (in sicer najprej) razpravo o zemljiški razporeditvi v Rožu na Koroškem,³ toda o obliki naselij tu ni mnogo govora, prav tako kakor tudi ne v nekaterih drugih delih, ki se pečajo z zemljiško razporeditvijo na naši zemlji.⁴

V novejši dobi je pričelo sistematično domače raziskovanje in na razpolago imamo že razpravo S. Ilešiča o kmetskih naseljih

¹ Dr. Marian Sidaritsch, *Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark*. Graz 1925.

² Dr. Josef Schmid, *Siedlungsgeographie Kärntens*. Carinthia I. 118. Jahrg. Klagenfurt 1928. Str. 15—53, Car. I. 1929. S. 154—155.

³ Josef Schmid, *Die Flur des Rosentales*. Carinthia I. 116 Jg. 1926. Str. 64—74.

⁴ Vladimir Levec, *Pettauer Studien*. Mitt. d. Anthropol. Ges. Wien 1898, 1899, 1905.

J. R. Bünker, *Windische Fluren und Bauernhäuser aus dem Gailthale in Kärnten*. Mitt. d. Anthropol. Ges. Wien 1905.

M. Hoffer, *Die Verteilung des bäuerlichen Grundbesitzes in der Umgebung von Marburg zu Beginn des 19. Jahrh.* Jahresber. Gymn. Marburg 1907.

vzhodne gorenjske zemlje,⁵ kakor tudi manjšo studijo iz ljubljanske okolice.⁶

Iz tega bibliografskega pregleda je razvidno, da za večino slovenske zemlje še nimamo studij, ki bi dovoljevale pregledno sliko. Zato jo je bilo treba sestaviti na drugačen način.

Da ugotovim obliko naseljenosti v pokrajinah, doslej še ne proučenih, sem vzel za osnovo topografske karte in krajevne repertorije za l. 1910. ter za vse tamkaj navedene kraje ugotovil po vrsti obliko naselja v zvezi z velikostjo. Specijalna karta v merilu 1 : 100.000 ter 1 : 75.000 ne dasta vselej točne slike o obliki vasi, ker je v njej marsikaj generaliziranega, zlasti glede razvrstitve hiš. K sreči sem se mogel po večini nasloniti na originalno karto v merilu 1 : 25.000. Toda tudi ta karta je odpovedala marsikje, zlasti na Dolenjskem, ker je stara, izdelana glede naselij zelo generalizirano, tako da često ne nudi nič več nego specijalke merila 1 : 75.000.⁷ Na sličen način je izdelal Biermann svojo karto kmetjskih naselij za Švico,⁸ ali pa B. Zaborski za Poljsko,⁹ pa tudi drugim sličnim proučevanjem so bile karte podobnega merila za osnovo.¹⁰ Saj je to edini način, da se pride do pregleda, kjer še niso na razpolago podrobne proučitve. — Samo v nekaterih redkih primerih sem se obrnil po pojasnitve v katastrske mape iz l. 1825., kar velja seveda le za obseg stare Kranjske. Za štajerski predel sem se mogel nasloniti na Sidaritschevo karto, dočim na žalost Schmid napovedane karte za Koroško še ni objavil. Za primorski predel sem bil prisiljen v nekaterih primerih poseči po slikah in opisih. Največje težave so bile z ugotovitvijo za Beneško Slovenijo, ki zanjo sploh ni krajevnega seznama, ki bi navajal tudi sestavne dele občin in krajev. Tu sem moral poseči po pomožnih sredstvih, ki so na

⁵ Svetozar Hešič, Kmetjska naselja na vzhodnem Gorenjskem. Geogr. Vestnik IX. 1955.

⁶ S. Hešič, Prvotna kmetjska naselja v območju Velike Ljubljane. Geogr. Vestnik V—VI.

⁷ Povsem enake izkušnje s topografskimi kartami je imel Sidaritsch (o. c., str. 1).

⁸ Charles Biermann, L'habitat rural en Suisse. Bulletin de la Société Neuchâteloise de Géographie. Tome XLI. 1952. S. 6. sl.

⁹ Bogdan Zaborski, Über Dorfformen in Polen und ihre Verbreitung. Osteuropa-Institut III. Breslau. 1950 (Prevod iz poljskega).

¹⁰ M. A. Lefèvre, L'habitat rural en Belgique. Liège 1926.

Gyula Prinz, Die Siedlungsformen Ungarns. Ungarische Jahrbücher B. IV. 1924. Str. 127—142 in 335—352.

R. Biassutti, Recherches sur les types d'établissements ruraux en Italie. Troisième rapport de la Commission de l'habitat rural. 1951. Str. 5 sl.

razpolago v opisih Ivana Trinka, Simona Rutarja in dr. Henrika Tume ter v italijanski literaturi.

Razen navedenih pa ima ta metoda še druge težave. V vinogradniških predelih s topografskih kart ni mogoče razbrati, kje gre za zidanice ali hrame in kje za stalno poseljene hiše, bodisi trdne kmetije ali domove, ki v njih prebivajo viničarji ali željarji, pa morda prevžitkarji ali gostači. Tu ni nobene druge poti, kako priti do jasnosti v razlikovanju, kakor da se prepričamo na mestu samem. Mogel sem to storiti na nekaterih predelih ter se prepričati, da so zares hrami ali zidanice pomešane s stalno poseljenimi kočami. Slične težave so v gorskem predelu, kjer so postavljeni seniki ali svisli po pobočjih, ponekod, zlasti na Koroškem, tudi po dolinah; topografska karta jih ne razlikuje od hiš. — Potem še nekaj. Krajevni repertorij iz l. 1910., — zadnja statistična publikacija, ki je toliko podrobna, da pride za naše namene v poštev —, nima v vseh občinah enako podrobno navedenih naselij; za nekatere kraje navaja samo z enim, skupnim imenom, kar tvori dejansko dve ali tri naselja, včasih tudi več, in tudi se ne da vselej razločiti, koliko hiš spada h glavnemu naselju, koliko pa jih je treba šteti med samotne kmetije, raztresene na okrog. Na srečo takih primerov vendarle ni prav veliko, ali vseeno toliko, da delajo občutne težave; tudi drugod so imeli teškoče z njimi, na pr. Biermann za Švico.¹¹ Na označbe „raztresene hiše“, ki jih vporablja krajevni repertorij v razlikovanje od zaselkov ter vasi, se ni zanesti, ker se ne vpotrebljava dosledno v istem smislu, marveč tudi marsikdaj, kadar gre za pravi zaselek ali vasico, kjer stoje domovi vendarle blizu skupaj. — In končno more človek včasih zalezti v zmoto, ker na karti ni mogoče razlikovati hiš od gospodarskih poslopij v območju vasi samih.

Samo za klasifikacijo je ugotovitev oblike naselij v očitnem smislu do neke mere zadovoljiva; z njo dobimo pregledno sliko za morfologijo naselij vsaj v glavnih potezah, tako da moremo razlikovati pogloblitve kategorije, samotne kmetije, zaselke in vasi. Občutimo pa nedostatek, da ne moremo povsod z zadostno zanesljivostjo ugotoviti posameznih vasi po talnem načrtu. Za genetično proučevanje, za studij naselitvenega poteka, nam že ta metoda nudi obilo gradiva. Dognana pa seveda ne more biti; tu so potrebni še drugi pripomočki, poleg prav zgodovinskega proučevanja posebno spoznanje zemljiške razporeditve; za notranji ustroj vasi in njega razvoj ja ta stran vsekakor naj-

¹¹ Biermann, o. c., str. 7

važnejša in se odlično izpopolnjujejo s podatki o obliki naselja samega. Ali prepustiti moramo bodočnosti, da se izdelajo podrobne studije za posamezne predele.

Druga težava je s karto naselij. Človek je tu v skušnjavi, namreč v tem smislu, da bi rad povedal z njo vse, kar mu je pokazalo proučevanje. Ali za to bi bilo potrebno zelo veliko merilo. Za karto v majhnem merilu pa je treba marsikaj generalizirati, pustiti v nemar marsikatero podrobnost, ki je za potek naselitve zelo važna, ki pa se izgubi v celoti, kjer gre vendarle v prvi vrsti za to, da se napravi dober pregled, ki so z njega razvidna značilna, prevladujoča dejstva naseljenosti. Seveda gre pri taki generalizaciji v izgubo marsikaka zelo važna posebnost, neprecenljivega pomena za krajevni potek poselitve, ali to so pač cene vsakega pregleda. Meni je šlo pri delu dejansko v prvi vrsti za pregled, ki postavlja zakonitost dejstev in njihovo vzročno zvezo v jarko luč. Schlüter in Gradmann imata nedvomno prav, ko iz istega vzroka tako krepko naglašata vrednost preglednih raziskav.¹² Krajevne, na manjše ozemlje omejene, a zato intenzivnejše proučitve gotovo nimajo manjše cene, toda z nekoliko drugačne perspektive.

Kmetskim naseljem posveča moderna geografija zelo veliko pozornost in proučujejo se v vseh civiliziranih deželah; na mednarodnih geografskih kongresih v Kairu (1925), v Londonu-Cambridgeu (1928) in v Parizu (1951) so se vršila predavanja¹³ o tem in osnovala se je v okrilju mednarodne geografske unije komisija za proučevanje kmetskih naselij, ki izdaja tudi poročila o doseženih rezultatih.¹⁴ Demangeon je sestavil pri tem majhen vprašalni seznam za proučevanje.¹⁵ Tudi v državah, ki sodobno ne sodelujejo v mednarodni geografski uniji (Nemčija i. dr.), se vrši zelo intenzivno proučevanje v sličnem smislu in obsegu.

Tipi kmetskih naselij na Slovenskem in njihova geografska razporeditev. Pri klasifikaciji kmetskih naselij po vnanji obliki, torej v čisto morfološkem smislu, moramo najprej raz-

¹² Dr. Rob. Gradmann, *Das ländliche Siedlungswesen des Königreiches Württemberg*. S. 6.

¹³ Prim. Milojevićeva poročila v *Glasniku Geogr. dr. v Beogradu* XI., str. 120 sl., XIV., str. 193.

¹⁴ Premier, *Deuxième... Troisième rapport de la Commission de l'habitat rural*. Union géogr. intern.

¹⁵ A. Demangeon, *Un questionnaire sur l'habitat rural*. *Annales de Géographie* XXXV. Paris 1926. S. 289—292. Prim.: A. Demangeon, *La géographie de l'habitat rural*. *Ann. de Geogr.* XXXVI. 1927. S. 1—23 in 97—114.

likovati oba poglobitna tipa, to je prvič na samem stoječi dom, s a m o t n o k m e t i j o, in drugič kmetске domove, postavljene skupaj v večji skupini, v v a s i. Vmes med obema poglobitnima tipoma je z a s e l e k, to je prav majhna skupina hiš, pre-majhna, da bi se štela v pravo vas. Prav tako kot prehodno obliko moramo pojmovati r a z l o ž e n o n a s e l j e, kjer stoji domovi toliko na gosto, da ni več mogoče govoriti o pravih samotnih kmetijah, pa vendar še toliko vsaksebi, da so vmes njive in da je viden razložek od pravih vasi.

Na karti zbode v oči pred vsem močno izražena razlika med severovzhodno in južnozpadno Slovenijo. Na severu in severovzhodu je v odločni prevladi ali zaselek ali samotna kmetija ali pa pomešano oba skupaj, na jugozapadu gospoduje na široko sklenjena vas in zaselki so tu omejeni na manjša področja.

Samotne kmetije na Slovenskem ne zavzemajo zelo velikega območja. Največ jih je v severnem delu in tu je hkrati največje njihovo sklenjeno področje. Imamo jih najprej na široki Svinjski planini, kjer je naseljenost v obliki samotnih kmetij ali „samen“ popolnoma gospodujoča. Samotne kmetije segajo odtod ob Labudski dolini proti vzhodu in imamo jih na vsem Kozjaku, imamo jih na Strojni ter povsod na Pohorju. Ob Mislinjski in Šaleški dolini se razprostira območje samotnih kmetij v vzhodne Karavanke, kjer se zdi, da je ta oblika naseljenosti najmogočnejše in najtipičnejše razvita. Ne v dnu gorskih dolin, kjer je po večini prav malo prostora, marveč zgoraj na pobočjih, na položnejših pregibih in terasah, najčeseče v višini 900—1100 m so postavljeni mogočni kmetски domovi. Od daleč ima človek vtis majhne vasi, zakaj tu stoji običajno vsako gospodarsko poslopje zase, med njima velika hiša, marsikje pa še ena ali celo dve hiši, za prevžitkarje, posle i. t. d., skupaj neredko 6—10 poslopij. Bistveno za samotno kmetijo je, da ima vse svoje zemljišče v enem kosu, v c e l k u, okrog doma. V gorskih kmetijah v vzhodnih Karavankah, na pr. na Koprivni, sega marsikje posestvo od dna doline pa visoko gor do gorskega slemena in meri 200—700 oralov. Seveda v teh oddaljenih krajih vrednosti ne smemo ceniti po velikosti, niti gozda, niti travnikov ali njiv.

Iz vzhodnih Karavank sega območje samotnih kmetij še v porečje zgornje Savinje bodisi v Kamniške Alpe kakor tudi v Posavsko hribovje. Toda v območju Kamniških Alp so samotne kmetije omejene na porečje zgornje Savinje, kjer gospodujejo popolnoma in na porečje zgornje Kokre; na onih pobočjih, ki so obrnjena neposredno proti Ljubljanski kotlini, se javljajo le sporadično na Tunjiških Dobravah in nad njimi. Bolj na široko,

dasi ne več prevladujoče, jih imamo zastopane v Posavskem hribovju, a tudi tu mnogo bolj v štajerskem delu; v kranjskem delu igrajo večjo vlogo v litijski antiklinali od Litije do Ljubljanske kotline.

V srednjih Karavankah so samne v bližini ljubeljske ceste, in sicer v majhni meri na kranjski, v večji meri pa na koroški strani. V zapadnih Karavankah imamo samotne kmetije samo v neznatni meri nad Brnco in Maloščami. Nad vse značilno pa je, da v območju Julijskih Alp samem sploh ni, niti v soškem niti v savskem porečju pa tudi ne ob Beli, ne ob Ziljici; redke osamljene izjeme v Bohinju res ne spremenijo tega splošnega dejstva. Prav tako tudi ni samotnih kmetij v Karnijskih in Ziljskih Alpah, zlasti pa ne, v kolikor spadajo še v območje slovenske poseljenosti.

Drugo področje samotnih kmetij je hribovje južnozapadno od Ljubljanske kotline, to je Škofjeloško hribovje s Polhograjskimi Dolomiti. Toda tu nimamo opravka le s samnami, marveč so vmes med njimi zaselki ali majhne vasi, tu več, tam manj. Samotne kmetije segajo še dalje tja v Cerkljansko hribovje ter na planote okrog Idrije in do Logatca, pa celo še tja na prave kraške planote, kjer nehajo popolnoma šele tik pred Vipavsko dolino. Imamo jih tudi še nad spodnjo Idrijco in nad Čepovanom; tu nehajo šele v hribovju zapadno nad Tolminom.

Razložena naselja. Dalje proti jugu ni samotnih kmetij; ako stoji tu, tam na samem kaka novejša koča ali krčma, tega pač ne moremo vpoštevati in primerjati z očrtanimi predeli pravih samem. Šele prav tam v neposredni bližini morja se pokaže zopet nekaj podobnega; to je območje primorskega vinogradniškega ozemlja, na nizkem flišnem gričevju okrog Milj, Kopra, Izole in Pirana. Tudi tu stoje domovi vsak zase, raztreseni na daleč in široko, nikjer tvoreči vasi ali znatnejše skupine. Pa vendar toliko na gosto v celoti, da je tu že težko govoriti o pravih samotnih kmetijah.

Samotne kmetije segajo iz pravega alpskega predela tudi v območje nizkega gričevja z osamljenimi višjimi hribi, tvorečega prehod v panonski predel, in sicer v Slovenskih Goricah, potem v razvodnem pasu med Dravinjo na eni ter Savinjo in Sotlo na drugi strani ter končno na vzhodnem koncu Posavskega hribovja, vendar pa tu ne več v sklenjenem območju, marveč pomešano z zaselki. Nadalje se tu območje samotnih kmetij v znatnem obsegu naslanja na vinogradniški predel in tu je na pr. Sidaritsch uvrstil poseben prehodni predel, s posebno obliko naseljenosti,

ki jo je označil kot „Kettensiedlungen des Weinbaugebietes,“¹⁶ označujoč ta naselja kot prehod med naseljem v samoti in v skupini. Kakor v vinogradniškem področju ob Tržaškem zalivu gre tudi tu za prehod med samotnimi kmetijami in naseljem v skupini. O pravih samnah je tu težje govoriti, prvič ker si stoje domovi preblizu skupaj, in drugič ker stoje v določenem sistemu in sicer ob potih med vinogradi, najčeseje pa ploščatih slemenih, v dolgem nizu. Vrh tega gre tu redkeje za trdne kmetije, mnogo česeje za kajže, za želarje, še pogosteje pa le za domovališča viničarjev, ki je njihovo bivališče opremljeno z vinskimi kletmi in stiskalnicami; saj je obilo zgradb v teh značilnih nizastih naseljih, ki so samo hrami ali zidanice, poseljene le v dobi dela po vinogradih in ki bi jih bilo treba potemtakem sploh izločiti iz premostrivanja. Sidaritsch je na svoji karti naselbinskih tipov označil to obliko naseljenosti samo v vzhodnih Slovenskih Goricah in v majhni meri tudi v Halozah, pripoveduje pa sam, da jo imamo tudi v ostalem vinogradniškem področju, pa celo ponekod, kjer ni vinogradov.¹⁷

Slično obliko naseljenosti imamo ponekod na Dolenjskem, prav tako v glavnem v vinogradniškem področju. Tudi tu se ponekod kmetske hišice ter zidanice vrstijo v nizih po slemenu. Toda še pogosteje imamo naseljena prisojna pobočja, in sicer tako, da se vrstijo domovi ob kolovozu, ki se vzpenja v poševni smeri polagoma proti vrhu, sredi med vinogradi.

Tu naj opozorim, da je pri uvodoma označeni metodi dela po večini težko ali celo nemogoče presoditi, v koliko gre pri tej obliki naseljenosti za stalno naseljene kočje, v koliko pa samo za zidanice. Iz navedb o številu hiš in prebivalcev v krajevnem repertoriju n. pr. za l. 1910. je vendarle mogoče sklepati, kje so med zidanicami tudi stalno naseljene hiše, težje pa se da seveda napraviti točnejša slika o razmerju med njimi; tu mora soodločati poznavanje krajevnih razmer. Tudi poseganje po mapnem katastru iz l. 1825. ni tu več popolnoma upravičeno, vsaj ne za današnje razmere, zakaj marsikje se je stanje v toku sto let spremenilo, so se vinogradi ali deloma ali povsem opustili ter se spremenili v njive in travnike, dočim so kočje ob kolovozih marsikje ostale, odnosno so se zidanice preuredile v kajže. Marsikje nam ravno oblika naseljenosti priča o očrtanih kulturnih spremembah, na pr. pri Tepah blizu Polšnika, pri Stični, drugod (ali istotam) nas opozarjajo na to krajevna imena (na pr. Vinogradi, Vincarji, Nare, Vinare na Koroškem, Vinje, Vinica i. t. d.

¹⁶ Sidaritsch, o. c. str. 55.

¹⁷ Sidaritsch, Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens, str. 33.

Končno imamo tudi izven vinogradnih predelov obliko naseljenosti, ki predstavlja prehod v zgoraj označenem zmyslu. So to predeli, kjer stoje hiše tako blizu skupaj, da ne more biti govora o samotnih kmetijah, pa vendar toliko narazen, da je težko govoriti o sklenjeni vasi. Primer te vrste je Rakitna, pa Gorjuše in Koprivnik v Bohinju. Iz raznih nagibov sem smatral za potrebno, da ta tip naselij ločim kot posebno kategorijo in ga označujem kot *razloženo naselje*, *razloženo vas*. Zavedam se, da je često prav težko razlikovati med tem tipom naseljenosti in sorodnimi oblikami, bodisi samotnimi kmetijami kot na široko razpostavljenimi vasmimi in zaselki, zakaj prehodi med njimi so marsikje komaj opazni.

Med razložena naselja štejem tudi vasi na Goričkem v Prekmurju. Štajerskim najbolj podobna so na goricah pri Lendavi, kjer so med vinogradi zidanice („pivnice“), vmes med njimi pa se je naselilo obilo hiš za stalno, tako da imajo danes gorice že mnogo stalnega prebivalstva. Na prekmurskem Goričkem je sicer malo vinogradov, ali naseljenost je tamkaj nekako slična. Domovi so razpostavljeni po plečatih slemenih in položnih pobočjih, precej vsaksebi, tako da niti ne delajo vtisa strnjenih vasi, niti nimajo značaja samotnih kmetij. Ponekod so po slemenih ali ob dnu nekaterih dolin hiše postavljene bolj na gosto in tudi bolj pravilno, bodisi samo na eni ali na obeh straneh ceste, kar pomeni prehod v obcestno vas posebnega tipa, ki se zdi novejša ustanovitev in nima bržkone ničesar skupnega z obcestnimi vasmimi „klasičnega“ imena.

Nadalje moramo šteti v kategorijo razložene naseljenosti tudi ono obliko, ki nastaja v novejši dobi okrog večjih mest, industrijskih ter rudarskih krajev. Tu se postavljajo hiše ob cestah v dolgih nizih, a v neenakih razdaljah, tako da ni mogoče govoriti o pravih vaseh. Vendar pride na karti radi generalizacije ta vrsta razloženih naselij razmeroma malo do veljave.

Razložena naseljenost, obsegajoča skupaj vse navedene oblike, pomeni tedaj nekaj izrazito prehodnega nad naseljenostjo v samnah in v skupinah. Najbližja je temu, kar pojmuje Lefèvre kot „l'agglomération“, kot tretjo osnovno obliko naseljenosti.¹⁸ V Cvijićevi klasifikaciji je „šumadijski tip“ naselja domala isto kar naša razložena naseljenost.¹⁹

¹⁸ A. Lefèvre, *Classification générale des types d'habitat*. Deuxième rapport de la Comm. de l'habitat rural, str. 70 sl.

¹⁹ Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*. Osnove antropogeografije. Knjiga prva. Beograd 1922, str. 555.

Zaselek je tip naselja z domovi, stoječimi blizu skupaj, to je v skupini, toda majhnega obsega. Kakor hitro imamo 3—4 hiše skupaj, je to že zaselek. Težje je z zgornjo mejo zaselka; avstrijska uradna statistika je l. 1910. pojmovala kot zaselek vsa ona naselja, kjer je bilo 3—9 hiš;²⁰ deseta hiša v naselju je pomenila potemtakem prehod v vas. Ta meja med zaselkom in vasjo se zdi nenaravna, prisiljena, ampak enako hkrati vsaka meja, ki je vezana na število kmetjskih domov. Zato se zdi zelo utemeljen odpor proti takemu pojmovanju, in priznati je treba upravičenost naziranja, ki išče bistvo zaselka v drugačnem kriteriju, na pr. v tipični razporedbi kulturnega zemljišča.²¹ Ali, ako imamo, kakor tu, opravka s klasifikacijo naselij brez ozira na zemljiško razporeditev, si moramo hočeš nočeš pomagati s številom hiš. Pripominjam pa, da se nisem držal navedene uradne meje, ki jo je sprejel Sidaritsch²² in po njegovem zgledu tudi Schmid,²³ vsaj ne dosledno, marveč sem v predelu, kjer je večina zaselkov zares z manj kot 10 domov, isti kategoriji prištel tudi naselja, kjer je kaj malega nad deset hiš. Težišče sem tedaj postavil na majhnost naselja, ne pa ravno na število domov.

Kaka težava je z razlikovanjem med zaselkom in vasmi, se opaža že na prvi pogled zlasti pri nas, kjer imamo opravka z zelo majhnimi vasmi. Ker se naselja posebno v moderni dobi in še posebej ob prometnih črtah in v okolici znatnejših mest neprestano večajo, prehajajo mnogi zaselki v vasi. Sidaritsch pripoveduje, kako se je v toku sto let, od l. 1825. do 1925., v tipičnem predelu zaselkov na Štajerskem, med Celjem in Šmarjem pri Jelšah, obilo njih razvilo v prav velike gručaste vasi — in kako prehajajo vanje še danes.²⁴ — To se opaža seveda tudi marsikje drugod, kaže nam pa posebno zgovorno, kako slaba in ranljiva stran je ravno ta meja. Nekdo, ki klasificira naselja danes ali za stanje l. 1910., bo označil za vas marsikatero naselje, ki je za leto 1825. veljalo še kot zaselek. Marsikako naselje pa je bilo leta 1825. že vas, a sto let poprej je imelo še velikost zaselka. Za geografa se tu postavi vprašanje, kateri časovni trenutek naj odločuje. Ker je za nas izhodišče vedno in povsod sedanost, sedanje stanje, ne more biti nikakega dvoma, da odloča današnja velikost, poleg nje pa prihaja v poštev pred vsem velikost v dobi ustanovitve ali nastanka.

²⁰ Sidaritsch, o. c., str. 35.

²¹ Svetozar Ilešič, Kmetjska naselja na vzh. Gor.

²² Sidaritsch, Geogr. d. bäuerl. Sied. str. 35.

²³ Schmid, Carinthia 1929, str. 138.

²⁴ Sidaritsch, o. c., str. 36.

Po obliki, po medsebojnem razmerju domov, se zaselek ne loči od vasi, vsaj ne bistveno. Običajno se sicer avtomatično pod zaselkom pojmuje bolj rahla zveza in popolna nepravilnost v razporeditvi hiš.²⁵ Ali k temu je treba pripomniti, da že glede Štajerskega Sidaritsch naglaša, kako so v zaselku domovi postavljeni tesno skupaj²⁶ in na eni svojih kart navaja tudi središčne zaselke (Platzweiler).²⁷ Precej taki so zaselki na Koroškem, pa tudi na Dolenjskem. Ali reči moramo, da tu zaselki vendarle kažejo bolj široko razmestitev, saj so to predeli, kjer sploh prevladuje rahla zveza med kmetskimi domovi že na splošno. V južnozpadni Sloveniji, kjer dominira trdna sklenjenost naselij, tako da se hiše često prav tiščijo ena druge, tudi zaselki niso na široko razpostavljeni, marveč se marsikje hiše tišče tesno skupaj, tudi če jih je le 4—5 in obilo je zaselkov, ki kažejo prav tako obcestno obliko kot vasi, samo da so manjši (na pr. Laze pri Vel. Osolniku, Drenik pri Šmarju). Dokler nimamo proučitve zemljiške razporeditve, moramo smatrati tu samo velikost kot ločilo od vasi in pri nas je zaselek dejansko samo — majhna vas.

Na Slovenskem živa ljudska govornica sploh ne pozna zaselka in ga tedaj ne loči od vasi. Slično navaja Sidaritsch za Štajersko, tudi nemško²⁸ in Schmid za Koroško.²⁹ Na koroškem Slovenskem ima nekaj naselij lastno ime vasica („Vesca“), toda ni podoba, da bi se moglo to tolmačiti kot nadomestilo za zaselek. Tudi „selo“ v krajevnih imenih ne more pomeniti nadomestila za ta pojem, kakor bi se moglo sklepati iz Sidaritscheve pripombe, postavljene na osnovi Wolfovega slovarja.³⁰ Sicer pa Sidaritsch sam priznava, da ni nikjer opaziti zveze med imenom „selo“ in tipom naselja.³¹ Slično velja glede krajev z imenom „selo“ za ostale slovenske predele. Toda vse to velja za sedanje stanje. Prvotno pa se mi zdi, da je moralo selo pomeniti neko povsem določeno obliko naselja, vsekakor različno od vasi, za kar govori že precej enakomerna razporejenost „sel“ po Slovenskem. Počakati moramo izčrpnih proučitev v tem pogledu; kot ekvivalent zaselka pa nam selo ne more veljati.

²⁵ Prim. Gradmann, o. c., str. 50.

²⁶ Sidaritsch, o. c., str. 35.

²⁷ Sidaritsch, o. c., str. 49.

²⁸ Sidaritsch, o. c. str. 56.

²⁹ Schmid, Car. I. 1929, str. 158.

³⁰ Sidaritsch, o. c., 56.

³¹ Sidaritsch, prav tam.

³² Schmid, Car. I. 1929, str. 159.

Preidimo sedaj na geografsko razprostranjenost zaselka na Slovenskem. Predvsem nam pripoveduje karta, da je njegova pglavitna domena severna, severnovzhodna in vzhodna Slovenija, sega pa vendar v znatnejši meri v osrednje in južnozpadne predele. Najbolj prevladuje na Koroškem, kjer je po Schmidovih ugotovitvah v mnogih predelih najbolj razširjena oblika naseljenosti.³² V slovenskem delu dežele je zaselek še prav posebno v prevladi, vendar nikakor ne povsod, marveč zlasti v Celovski kotlini, in sicer je najbolj izrazito območje zaselka gričevje med Beljakom, Šentvidom, Velikovcem, Dobrlo vesjo, Belo in Rožem, pred vsem v pokrajini severno od Vrbskega jezera ter Celovške ravnine in pa po konglomeratnem ozemlju od Beljaka pa tja do Dobrle vesi.³³ Tudi v štajerskem predelu je zaselek zelo razširjena naselbinska oblika, najbolj pa prevladuje v zgornjem in srednjem Dravinjskem porečju, v porečju Voglajne ter v Posavskem hribovju na obeh straneh spodnje Savinje ter končno ob severni strani Orlice, kakor nas poučuje Sidaritscheva karta.³⁴ Enako ali še bolj dominira zaselek na Dolenjskem, kjer je prevladujoča naselbinska oblika zlasti v Posavskem hribovju, dasi tu bolj, tam manj prepleten s samotnimi kmetijami. Sega pa odtod daleč na jug, bodisi v vzhodno Suho krajino, kakor tudi v Krško kotlino in v Gorjance, ob njih pa v Belo Krajino in južno kočevsko ozemlje. V zaselkih poseljeno je tudi škrljevo ozemlje na Kostelskem in pa v Čabarskem okraju ter sploh v močno razrezanem ozemlju ob zgornji Kolpi. Izrazito področje zaselka je tudi škrljevo ozemlje v porečju Rašice in v severnem delu Bloško-Rakitniške planote. To osamljeno področje je le rahlo zvezano mimo Šmarja z zaselki Posavskega hribovja, prevladujočimi tudi na vzhodnem Gorenjskem severno od Save.³⁵ V razliko od Celovške je Ljubljanska kotlina le v majhnem delu poseljena v zaselkih in sicer skoro le v predelu Dobrav ter gričevja med spodnjo Kokro in Tržiško Bistrico. Večje področje zaselka imamo zopet v Škofjeloškem hribovju ter Polhograjskih Dolomitih, toda le v nekih predelih, poleg obilne naseljenosti v samotnih kmetijah. Na široko prevladuje zaselek zopet na Banjški planoti in pa v hribovju onstran Soče in Brd tja do Matajurja; tudi beneškoslovensko hribovje je poseljeno po veliki večini z zaselki, zlasti v pglavitem proti Furlanski

³² Schmid, Car. I. 1929, str. 144 in 140.

³⁴ Sidaritsch, o. c., karta naselbinskih tipov v prilogi.

³⁵ S. Ilešič, Kmetiska naselja na vzhodnem Gorenjskem, Geogr. Vestnik IX.

nižini nagnjenem predelu tja do zadnjih vasi nad Tarčentom. Tako moramo zaključiti iz opisov Beneške Slovenije.³⁶

Potem imamo zaselke v Vipavski dolini, toda manj kompaktno, pretežno po višje ležečem zemljišču, bodisi na južnih pobočjih Trnovske planote kakor tudi v južnem pasu flišnega hribovja, odkoder segajo sporadično še na Kras.

Končno se pojavijo zaselki onstran tržaškega Krasa ter Čičarije, zlasti v flišnem predelu severne Istre. Prav tako prevladajo zaselki na Kastavščini, na kraškem, toda že povsem mediteranskem ozemlju, ki ima že hrvaško prebivalstvo.

Samotne kmetije, razložena naselja ter zaselki, to so oblike naseljenosti, ki tvorijo v nekih pogledih skupno kategorijo naselij, zlasti, ako jih primerjamo z drugo veliko kategorijo, z vasmí.

Vasi. Na Slovenskem imamo zastopane vasi domala vseh tipov, kakor se popisujejo v srednji Evropi, pravih talnih načrtov in vasi v gruči brez reda; tudi okrogle vasi imamo, dasi ne mnogo in celo takoimenovana barska vas (village de marais, Marschhufendorf) je zastopana na Ljubljanskem Barju s Črno vasjo. Moram pa naglasiti, da metoda, ki sem po njej sestavil pričujočo karto, ne dovoljuje z zadostno zanesljivostjo klasificirati vse vasi po tipih. Kjer imamo na razpolago originalno karto (1 : 25.000) novejšje izdaje, tam bi morda še šlo, dasi tudi ne vedno. Toda za mnoga področja, zlasti na Dolenjskem, pa tudi Notranjskem, so na razpolago samo karte zelo stare edicije, kjer je često vas načrtana močno generalizirano, tako da se o talnem načrtu z nje ne moremo poučiti zanesljiveje nego s specialne karte 1 : 75.000 ali 1 : 100.000, kar pa nikakor ne zadostuje. Treba bo tedaj poseči po katastrskih mapah in se nasloniti še na krajevni ogled: oboje naj ostane naloga za podrobna dela.

Če pogledamo najprej geografijo vasi v celoti, moremo ugotoviti, da prevladuje ta oblika naseljenosti najbolj na jugozapadu. Od Tržaškega zaliva in Furlanske nižine drži sklenjeno področje vasi čez Kras daleč v notranjost, in sicer brez presledka bodisi do Logatca in Vrhnike kakor do Cerknice in Loža ter do primorja pri Voloskem in Reki. Območje vasi pa sega še dalje čez Bloke in Loški Potok v Ribniško-Kočevsko polje, na kočev-

³⁶ I(van) T(rinko), Beneška Slovenija. DiS 1898, str. 49 sl., 85 sl., 185 sl., 215 sl., 246 sl.

Simon R u t a r, Beneška Slovenija. Slovenska zemlja III. Str. 18 sl.

Olinto M a r i n e l l i, Osservazioni varie fatte durante una escursione al Matajur. In Alto. 1905. Str. 1—8.

Guida delle Prealpi Giulie. Udine 1912.

ske kraške planote ter v Suho krajino in Dobropolje, čez Grosupeljsko kotlino pa tja na ižanski del Barske kotline. Na slovenskem Krasu potemtakem popolnoma dominira trdno sklenjena vas in ne zaselek ali celo samotna kmetija, kakor po večini srbskohrvatskega Krasa.³⁷

Vas dominira domala v vsej Ljubljanski kotlini, v Spodnji Savinjski dolini in na Dravskem polju, pravtako na Murskem polju in na Prekmurski ravnini, v znatno manjši meri pa v Brežiško-Krški kotlini in še manj v Celovski kotlini, kjer sta poglavitni domeni vasi — Podjuna in Rož. Izven tega imamo vasi v mnogih dolinah, zlasti seveda v širših. Posebno je značilno, kako popolnoma gospoduje vas v vseh dolinah v območju Julijskih Alp. Tako Soška dolina kot Bohinj, Gorenjesavska Dolina in Kanalska dolina poznajo skoro samo vasi in še celo precej velike. Močno podobnega značaja je tudi naseljenost v Ziljski dolini, vendar s to razliko, da so tu po gričevju, ki zavzema znaten del doline med Šmohorom in Podkloštrom, razmeščeni tudi nekateri zaselki z majhnimi vasicami. Slična naselja, to je velike in vmes manjše vasi, poleg tega pa tudi zaselke, ima Rezija, in podobno Reklanska in Dunjska dolina, prav tako kot Belska dolina v Železnem kanalu.³⁸

Po ostalih predelih je vas ali v manjših skupinah ali pa pomešana z zaselki.

Po dosedanjem poznavanju imamo na Slovenskem vasi med seboj zelo različne po obliki, po razporeditvi kmetijskih domov, kar izražamo z označbo talnega načrta, in končno po velikosti. Na osnovi današnjega znanja moremo razlikovati naslednje tipe vasi na Slovenskem.

Gotovo najbolj razširjena je **gručasta vas** ali **vas v gruči**, kjer stoje domovi brez reda, postavljeni brez sistema in talnega načrta. Prevladuje na široko zlasti po Dolenjskem, kjer običajno hiše ne stoje tesno skupaj, tako da je med domovi še prostora za sadne vrtove. Tu so vasi po večini majhne, imajo največkrat manj kot dvajset hiš ali pa le malo čez. Mnoge od njih

³⁷ J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, I. str. 552. Prim. karto na str. 551, ki jo bo treba za slovenski dinarski predel popraviti.

³⁸ Poleg S. Rutarja, *Beneška Slovenija I. Trinko, Hajdimo v Rezijo*. DiS. 1907.

Dr. Henrik Tuma, *Kaninska in Mangrtska skupina 4. Rezija*. Plan. Vestnik XVIII. 1912. Str. 167 sl.

Giovanni Marinelli, *Guida della Carnia e del Canal del Ferro*. Nuova edizione a cura di Michele Gortani. Tolmezzo 1924—25. Societa Alpina Friulana.

so se nedvomno razvile iz zaselkov, slično kakor navajata Sidaritsch za Štajersko³⁹ in Schmid za Koroško,⁴⁰ kjer imamo prav tako močno zastopano gručasto vas zelo majhnega obsega. Tudi na Gorenjskem prevladujejo gručaste vasi, a so večje, posebno velike pa so v alpskih dolinah, na pr. v Zgornji dolini v Bohinju; tudi tesneje sklenjene so tu. Še posebno velja to za Primorje. Tudi tu gospodujejo gručaste vasi, a so prav tesno strnjene, često da se tišči hiša hiše, kakor v mestu. Tudi velike so te vasi, vsaj za slovenske razmere. Med gručastimi vasmi na Primorskem in na Dolenjskem ali Koroškem je potemtakem znatna razlika, tako da bi bilo upravičeno govoriti o posebnih varijantah.

Vsekakor pa moramo govoriti o posebnih varijantah gručastega tipa v naslednjih primerih. Vzemimo Iško vas. Tu stoje domovi ob več cestah, tako da spominja talni načrt na kombinacijo obcestnih vasi, celota nas pa vendarle sili, da jo obravnavamo kot gručasto vas. Podobni primeri bodo še marsikje, tudi na Primorskem (primerjaj Goče na Vipavskem). — Drugo varijanto nam kažejo prekmurske vasi na ravnini. Tu se vidi v talnem načrtu več cest in ulic, ki pa običajno niso ravne, marveč se vijo seminja. Običajno izhajajo iz ene, glavne ulice, ki se vije v vas, ter se nadaljujejo v polje. Ta slika vzbuja domnevo, da so se razvile stranske ulice šele pozneje, to se pravi, da je stala vas sprva le ob glavni cesti — ki pa tudi ni ravna — in so se pozneje hiše postavljale ob stranskih potih. Vendar bo treba to domnevo šele preizkusiti s podrobnimi proučitvami. Tudi je treba pripomniti, da se niti ob glavni niti ob stranskih cestah hiše običajno ne tišče tesno skupaj, marveč je med njimi prostora še za sadne vrtove. Tipične take vasi so Beltinci, Odranci, Črensovci, Turnišče i. t. d. So seveda tudi prehodni primeri, kjer imamo ob glavni cesti močnejše vtis obcestne vasi, in držijo od nje le še dve ali tri ceste v stran, tako da je človek v zadregi, ali naj uvrsti vas v prvi ali v drugi tip (to velja na pr. za Žižke, Veliko Poljano i. t. d.). Tudi imamo očitno kombinacijo obeh tipov, gručastega in obcestnega, kakor je na pr. Bogojina.

Prekmurskim gručastim slične vasi imamo tudi na Murskem polju, kjer so odločno v prevladi, samo da so manjše. Nekaj jih je tudi na Dravskem polju v vzhodnem delu, prav tako v varaždinski Podravini. Zelo velike vasi tega tipa ima ravno Medjumurje; omenja jih Gyula Prinz v svoji proučitvi naselbinskih oblik na Ogrskem, posebej najlepše primere Dolnji Vidovec in

³⁹ Sidaritsch, o. c., str. 56.

⁴⁰ Schmid, Car. I. 1929. 145.

Dol, Dubrava; tudi on tolmači njihov nastanek slično, z zgotovitvijo naselij ob potih. Smatra pa gručasto vas kot normalno obliko na suhi ravnini, ki je nastala povsod tamkaj, kjer pri naselitvi niso odločali politični faktorji.⁴¹ Značilno je, da imamo prave ravne obcestne vasi neposredno zraven gručastih v Podravini, v Medjimurju, na Murskem polju in v Prekmurju. Posebno pa naj opozorim, da so na madžarskem ozemlju vzhodno in južnovzhodno od Prekmurja skoro same prave obcestne vasi, tesno sklenjene ob ravni cesti. Podoba je, da so to mlajše ustanovitve

Druga skupina pripada tipu **dolgih vasi** ali **vasi v vrsti**. Tu imamo opravka z varijantami, različnimi po nastanku in notranji uredbi, ki jim je pa vendarle vsem skupna osnovna morfološka značilnost, to je razvrstitev domov v dolgem nizu ali vrsti. Pred vsem je tu markantna varijanta *gozdne vasi*, kakor jo imamo na pr. v Bitnju med Kranjem in Škofjo Loko.⁴² Gre tu za tipičen primer organizirane, po načrtu ustanovljene vasi, kjer so vsi domovi postavljeni v dolgi vrsti, enakomerno daleč eden od drugega, vsak na koncu velike zemljiške parcele, ki obsega v enem kosu, eni dolgi prog, vso posest. Take vasi so se ustanovile na nekdanjem gozdnem zemljišču, v krčevinah; podoba je, da so se smatrale za posebno prikladno obliko na vlažnem zemljišču v logeh za potoki na obrobju ravnin z velikimi diluvijalnimi prodnimi nasipinami. Na Štajerskem je ta oblika zastopana na Dravskem polju, zlasti na zgornjem, in sicer v južnozpadnem delu, kjer Sidaritsch zemljiško razdelitev na proge označuje kot „Streifengewannflur“. Toda uveljavlja se samo v uredbi polja, veže pa se z vasi, ki so urejene največ kot izrazite — obcestne ali središčne vasi. Pravih gozdnih vasi, ki bi imele tak značaj tudi po razmestitvi hiš, kar prihaja tu za nas v prvi vrsti v poštev, na Štajerskem skoroda ni.⁴³ Izjeme pa so tudi v tem pogledu, izrazito gozdno vas tudi po razporeditvi domov sem mogel ugotoviti v Podlogu pri Šempetru v Savinjski dolini. Slično ni gozdne vasi na Koroškem in na Dolenjskem, kjer se bo mogla ugotoviti bržkone le v neznatnih primerih ob Savi in spodnji Krki. Edini predel na Slovenskem, kjer nastopa v večji množini, je Ljubljanska kotlina, v osrednjem delu, med Kranjem, Kamnikom in Ljubljano; v znatnem obsegu so jo ugo-

⁴¹ Gyula Prinz, Die Siedlungsformen Ungarns. Ungarische Jahrbücher B. IV. 1924. Str. 538, 541.

⁴² Dr. Pavle Blažnik, Bitenj. Historično-geografska študija. Geogr. Vestnik IV. Str. 88—98. S karto.

⁴³ Sidaritsch, o. c., str. 17, 42.

tovile že dosedanje proučitve,⁴⁴ ogled topografskih kart priča, da je njeno področje prav znatno. Poglavitna značilnost gozdnih vasi je pravzaprav zemljiška razdelitev na proge, dasi je bistvena tudi razvrstitev domov v vrsti, in sicer (pri nas) enojni. V Ljubljanski kotlini imamo zelo številne dolge vasi v enojni vrsti na robu teras, tik nad ježo; ni pa seveda treba, da bi bila taka vas vedno združena z zemljiško razdelitvijo na proge. Tip dolgih vasi nad ježo je v znatnem osrednjem delu Ljubljanske kotline naravnost prevladujoča oblika; zlasti velja to za Ljubljansko polje. Slično je na Dravskem polju, kjer so nameščene vasi ob Dravi na terasah tik nad ježo, s hišami v enojni vrsti, najčešče tesno skupaj, tako da povsem sličijo obcestnim vasem in se tudi vežejo z zemljiško razdelitvijo na delce.

Na gozdno vas najbolj spominja barska vas, kjer so zemljiške parcele obdane z jarki in stoje hiše v ravni črti ob cesti, ki je zgrajena na nekoliko vzvišenem nasutem mestu. Dolej poznam od te varijante na Slovenskem samo vasi na Ljubljanskem Barju, nastale v XIX. stoletju; povsem pravilen primer je pravzaprav samo Črna vas in zgornja Ižanska cesta.⁴⁵

Drugačne so dolge vasi na Koroškem. Tu so postavljeni domovi v dolgi enojni vrsti na pr. na vznožju brda, na robu ravnine, kakor so n. pr. Vogrče pri Pliberku. Še pogosteje so razvrščene ob potoku, bodisi na eni, ali, kar je mnogo češče, na obeh straneh, po 2—5 km na dolgo. Marsikje se vleče taka vas ob potoku daleč gor na vršaj, kar se opaža zlasti v Rožu, ali pa je razpostavljena na ravnini ob potoku, ki še nasipava in je radi tega obdan z nasipom. Pri tem kmetijski domovi niso postavljeni tesno skupaj, marveč tako, da je med njimi obilo sadnega drevja, tudi se ne drže točno v vrsti, tako da dela taka dolga vas vtis prirodno, to je neorganizirano nastalega naselja. Schmid pripoveduje, da jih je v nemškem delu dežele razmeroma prav malo, njihovo poglavitno področje pa je Rož s spodnjo Ziljo in Podjuno in nekoliko še Celovski okraj vzhodno od mesta.⁴⁶ Zelo lepi primeri tega tipa so Velika vas (nem. Längdorf) pri Šentjakobu v Rožu, Bistrica, Blače na Zilji i. t. d. Sploh so vasi na Koroškem zelo rade razpotegnjene po dolgem, tudi gručaste, bodisi na vznožju hriba ali ob tekoči vodi.

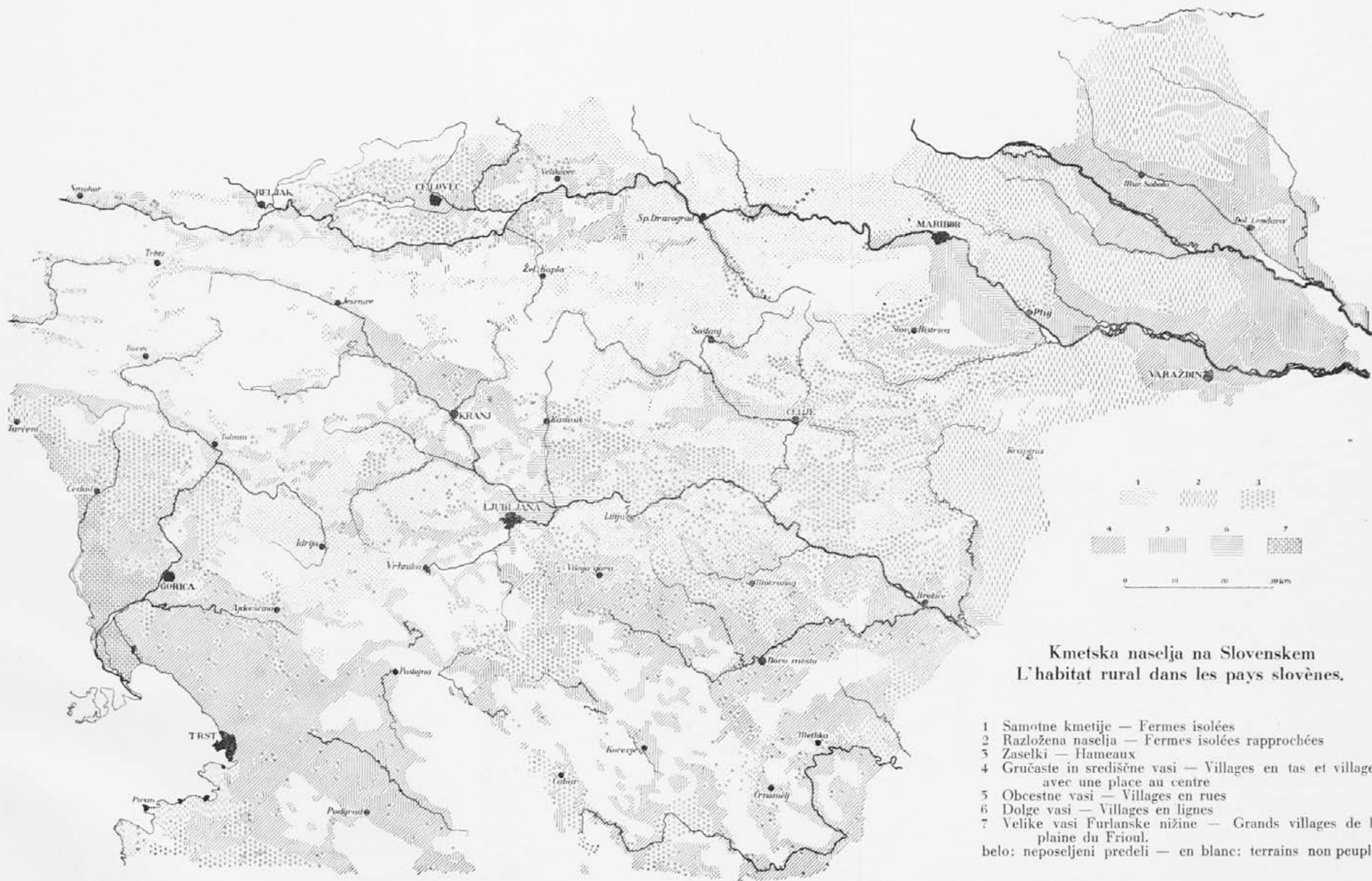
⁴⁴ P. Blaznik, o. c.

Svetozar Plešič, Prvotna kmetijska naselja v območju Velike Ljubljane. G. V. V—VI. S. 154—160.

Svetozar Plešič, Kmetijska naselja na vzh. Gorenjskem.

⁴⁵ Prim. A. Melik, Kolonizacija Ljubljanskega Barja, talni načrt v prilogi.

⁴⁶ Schmid, Car. I. 1929. S. 151 sl.

Kmetska naselja na Slovenskem
L'habitat rural dans les pays slovènes.

- 1 Samotne kmetije — Fermes isolées
 - 2 Razložena naselja — Fermes isolées rapprochées
 - 3 Zaselki — Hameaux
 - 4 Gručaste in središčne vasi — Villages en tas et villages avec une place au centre
 - 5 Obcestne vasi — Villages en rues
 - 6 Dolge vasi — Villages en lignes
 - 7 Velike vasi Furlanske nižine — Grands villages de la plaine du Frioul.
- belo: neposeljeni predeli — en blanc: terrains non peuplés.

Slična razmestitev vasi tudi drugod ni neznana. Na Štajerskem so nekatere občestne vasi nameščene tako, da teče po dolgem ob cesti potok, na pr. Šikole, Stražgojnci, vendar se s tem značaj občestne vasi ne spremeni. Zlasti pa so dolge vasi tudi v Ljubljanski kotlini, in sicer na vznožju Kamniških Alp, kjer so postavljene ob potokih, prihajajočih z gora. Nekatere imajo postavljene hiše tesno skupaj in lepo v vrsti, tako da jih moramo šteti k občestnim vasem; te vrste je na pr. Šenčur pri Kranju.

Občestne vasi so pravzaprav tudi dolge vasi in bi jih mogli uvrstiti kot varijanto v to skupino. Toda imajo vendarle v mnogočem posebne značilnosti, obravnavajo se že od nekdaj kot poseben, zelo markanten tip. Tudi na Slovenskem so občestne vasi zelo lepo razvite in tudi mnogo jih je, dasi ne povsod v enaki meri. Razlikovati moramo vrh tega nekatere varijante tega tipa. Pred vsem imamo one, recimo: klasične občestne vasi, kjer stoje hiše na obeh straneh ceste v ravni črti, tesno ena pri drugi, da često še za posamezna sadna drevesa ni prostora med njimi. Ni treba, da je to zares cesta, marveč je marsikje samo pot, ki se v vasi razširi, pa neha koj za njo ali pelje v polje kot neznan kolovoz. Tudi se ponekod cesta v sredi vasi še razširi in napravi prostor za lokev ali kal ali trato, kakor moremo opazovati na pr. pri dobropoljskih vaseh (prim. Bruhanja vas).

Poleg tega imamo občestne vasi, ki niso tako trdno sklenjene, kjer stoje domovi bolj vsaksebi in tudi niso tako enakomerno in pravilno v vrsti postavljeni. Taka je n. pr. vas Staje na Ižanskem, očitno mlajša od ostalih ižanskih občestnih vasi, take so Dolenje Laze pri Uršnih selih, Dolenja Paka v Beli Krajini pri Črnomlju i. t. d.

Končno imamo še moderne občestne vasi, ki so nastale v novejši dobi ob velikih prometnih cestah in na obrobju mest; hiše stoje manj na gosto in po veliki večini podolgem ob cesti. Prevoje so lep primer te varijante.⁴⁷

Onstran zgornje Kolpe imamo v Gorskem kotaru tem podobne občestne vasi, ki so tudi nastale v novejši dobi ob velikih cestah, ki so jih zgradili v XVIII. stoletju; tu se je vršila prava kolonizacija, dasi ne tako sistematična kot na pr. v Vojvodini. Poroča se, da so oblasti ob velikih novih cestah na morje naseljevali Hrvate, Čehe in Slovence.⁴⁸ Tako so nastale velike po več kilometrov dolge občestne vasi, kakor so na pr. Kupjak, Sušica,

⁴⁷ Ilešič, o. c., str. 51.

⁴⁸ F. Šišić, Pregled povijesti hrv. naroda 1926, str. 247.

Stari Laz, pa tudi Ravna gora, najtipičnejši, a že bolj zgoščeni primer med njimi in še mnoge druge.

Že omenjene obcestne vasi v Prekmurju so temu tipu najbolj podobne. Imamo jih največ v bližini Ledave.

Nemogoče je na pregledni karti razlikovati posamezne variante obcestne vasi, saj se ne morejo vse vpoštevati niti ko jih vzamemo kot enoto, ker se marsikje javljajo le posamič. Na Koroškem je obcestnih vasi prav malo, od tega domala vse v slovenskem delu dežele, v Podjuni, v Ziljski dolini, v vzhodnem delu Celovške ravnine in nekaj malega tudi v Rožu in ob spodnji Beli.⁴⁹

Na svoji karti naselbinskih tipov razlikuje Sidaritsch na slovenskem Štajerskem le dve vrsti vasi, prvič tesno sklenjene vasi z vzporednimi ali z ozkimi dvori, ki jih moremo po veliki večini označiti kot obcestne in kakor jih imamo poglavitno na zgornjem Dravskem polju, potem v Spodnji Savinjski dolini, v Apaški ravnini in nekaj malega še pri Brežicah. Vse ostale označuje s splošno označbo vasi.

Tesno sklenjene vasi, po večini v obcestni obliki, imamo na kranjski strani pred vsem na Krškem polju; ta oblika je tipična malone za vse ižanske vasi, prav tako za mnoge vasi v Grosupeljski kotlini, potem za mnoge vasi v Dobropoljah, v Ribniško-Kočevskem polju, pa tudi na kočevskih kraških planotah, v zapadni Suhi Krajini, na Loškem in Cerkniskem polju. Ta tip je zastopan na Pivki in ob notranjski Reki, pa tudi v Brkinih v severni Istri. Obcestna vas je nekoliko zastopana zopet v srednji in zgornji Soški dolini. Vasi ob Predilu prišteva Dvorský obcestnim (oba Loga, Strmec).⁵⁰

Ljubljanska kotlina ima izven Ižanskega razmeroma malo tipičnih obcestnih vasi, največ še v osrednjem pasu.

Že omenjene prekmurske obcestne vasi niso trdno sklenjene. Tudi kjer poteka cesta še precej naravnost, vendarle ni premočrtna; hiše, tudi če stoje na obeh straneh, niso postavljene na gosto, nikar pa tako sklenjeno kakor na Dravskem polju ali na dolenjskih ter notranjskih kraških poljih. Tega tipa so vasi zlasti v bližini Ledave in sploh na Ravenskem; sicer pa se mešajo in celo kombinirajo zelo pogosto z gručastimi vasmi, kakor že zgoraj navedeno.

⁴⁹ Pri Schmidu moramo iskati obcestnih vasi pod označbo Stieldörfer, Sackdörfer, Straßendörfer Car. I. 1929. Str. 148 sl.

⁵⁰ Dr. V. Dvorský, Die Handelsplätze in den Gebirgsregionen der Grafschaft Görz. Prag 1907. Str. 18.

Naposled imamo še **središčne vasi**, to je take, kjer so domovi razvrščeni okrog praznega prostora v središču, spominjajočega na trg (zato Platzdörfer v nemški literaturi). Ta prostor v središču more imeti različno obliko, okroglo, štirikotno ali trikotno; te oblike so na Slovenskem zastopane. Hiše stojе domala povsod tako, da gledajo s končno stranjo na središčni prostor. Imamo tudi primere, da je središčna oblika le nepopolno razvita, da manjka na pr. pri trikotnem središču tretja stranica (na pr. Mala Slevica) ali slično štirikotne fronte hiš niso cele. Po tem in tudi sicer je ta tip po svojem celotnem značaju najbolj podoben obcestni vasi. Še najbolj samosvoj značaj ima *o k r o g l a v a s*, ki se je mnogo proučevala zlasti na nemškopoljski ravnini in ki se je dolgo smatrala ter se deloma smatra še sedaj za specifično slovansko institucijo. Glede tega prihajajo v zadnji dobi nemški raziskovalci do drugačnega zaključka. Nekateri menijo, da je imela njena okrogla oblika značaj obrambene institucije.⁵¹ Priпомniti je, da je kakor drugod tudi pri nas marsikje težko presoditi, ali imamo opravka z okroglo vasjo v klasičnem smislu, ali samo z bolj okroglasto obliko središčne vasi, zakaj prvotni razpored hiš je marsikje nedvomno že predrugačen. Kjer govori ta Sidaritsch in Schmid o okroglih vaseh (Runddorf, Rundling), sta nesigurna in zelo oprezna. S primerno rezervo navaja Schmid vas Želuče (Selkach) ob Dravi v Rožu kot edino okroglo vas na Koroškem.⁵² In ima v svoji previdnosti zelo prav. Sidaritsch je od naselij, ki spominjajo na štajerskem na okrogle vasi, odbral samo dve, ki sta nedvomno „Rundling“ v klasičnem smislu, in sicer Zenkovci (Zelting) in Žetinci (Sicheldorf) vzhodno od Radgone tik ob prekmurski meji.⁵³ Na žalost nimamo še podrobne proučitve, ki je ravno pri okroglih vaseh neobhodno potrebna, za ostale slovenske predele. Za Prekmurje navaja Simon Milač, da je okroglo prvotno jedro vasi Krog pri Soboti.⁵⁴ Po osrednjem in zapadnem Slovenskem, zlasti pa na Dolenjskem, imamo redke posamezne vasi v okroglasti obliki, kjer je v osrednjem prostoru lokva ali kal, ki ima marsikatera vas po njem svoje ime. Toda če gre pri njih za prave okrogle vasi, je veliko vprašanje; glede

⁵¹ Prim. Sidaritsch, o. c., str. 49. Glede obsežne literature o okroglih vaseh glej Bogdan Zaborški, Über Dorfformen in Polen und ihre Verbreitung. Str. 40 sl.

⁵² Schmid, Car. I., str. 150, (1929).

⁵³ Sidaritsch, o. c., str. 49.

⁵⁴ Simon Milač, Krog. Topografsko narodopisna razprava (v rokopisu).

Vogelj pri Kranju Ilešič to po pravici zanika.⁵⁵ Interesantna je v tem pogledu vas Male Lipljene pri Grosupljem, kjer ni nikake luže v središču, in stoji naselje celo na nagnjenem svetu, pa je vendarle razvrščena v lepem, le da nekoliko podolgovatem „krogu“. Okrogla vas je Dragatuš v Beli Krajini.

Središčnih vasi je na Slovenskem precej malo; tudi po drugod so raztresene med ostalimi vaškimi tipi, slično kakor kaže za Štajersko Sidaritscheva posebna karta.⁵⁶ Najpogosteje se pojavljajo med obcestnimi vasmimi, in podoba je, da jih je največ na zapadnem Dolenjskem in vzhodnem Notranjskem. Kakor že navedeno, imajo mnoge središčne vasi kal ali lokev v središču ali pa teče potok podolgem skozi pravokotno središče (na pr. Velika Loka pri Boštanju). Značilni talni načrt imajo nekatere stare farne vasi, kjer so hiše postavljene okrog velikega štirikotnega prostora, ki stoji v njem cerkev, pa morda še župnišče; take oblike so na pr. Šmartno pri Litiji, Šentrupert na Dolenjskem, Raka pri Krškem, Moravče na Gorenjskem. Zdi se, da gre pri njih za oblike, ki so nastale polagoma, kakor je pokazal Ilešič glede Moravč.⁵⁷ Ob štirikotniku stoje novejše trgovske hiše in gostilne.

Središčne vasi sem na karti označil skupaj z gručastimi vasmimi. Storil sem tako radi tega, ker jih je najčešče po uporabljeni metodi težko ali celo nemogoče ločiti od njih in je vrh tega zelo mnogo prehodnih primerov med središčno, obcestno in gručasto vasjo. Zavedam se, da je s tem združena zelo slaba stran; mnoge nepopolne središčne vasi so mnogo bolj podobne obcestnim po celotnem značaju, pa vendar so uvrščene skupno z gručastimi, kakor tudi vse one, pri katerih se ni dala dovolj zanesljivo ugotoviti pravilna razvrstitev domov. Spričo tega se zdi, da je zlasti na zapadnem Dolenjskem in vzhodnem Notranjskem več pravilno organiziranih vasi nego jih izkazuje naša karta in skupina gručastih vasi se mora tu pojmovati tako, kakor da obsega poleg pravih gručastih ter središčnih tudi še vse one vasi, katerim se po uvodoma navedenih topografskih kartah ni dal določiti pravi talni načrt.

Še o klasifikaciji vasi, njih razvoju in velikosti. Kakor že nagrašeno, po tu vporabljeni metodi ni mogoče vselej z zadostno zanesljivostjo razlikovati središčnih vasi od sorodnih tipov. Sploh je klasifikacija vaških tipov v mnogih primerih bolj težavna stvar, kakor bi bilo pričakovati, tudi ako vzamemo za osnovo

⁵⁵ S. Ilešič, *Kmetska naselja*, str. 50.

⁵⁶ Sidaritsch, o. c., str. 49.

⁵⁷ Ilešič, o. c., str. 31, 53.

katastrsko mapo ali si ogledamo naselje samo. Obilo je namreč prehodnih oblik, ki kažejo značilnosti različnih tipov; na pr. en del vasi je ob cesti, drug je ob strani v gruči, ali je obcestna vas v kombinaciji s središčno, ali pa je dolga vas ob potoku združena z gručasto ali s središčno, ali gručasta še razpotegnjena na vznožju hriba. Še bolj običajno je seveda, da so krog vasi raztresene posamezne hiše, bodisi brez reda ali nanizane ob cesti, Pri takih kombinacijah gre nedvomno za različno stare dele, to je za prvotno naselje in kesnejše dozidave. Tudi geografu, ki ga genetična stran vedno zanima, mora biti važno, da povsod ugotovi prvotno jedro naselja, kar zelo olajšuje klasifikacijo. Seveda je pri tem marsikje treba poseči po katastrski mapi iz l. 1825, ali celo po drugih, povsem historičnih virih. Pri tem opazimo, da so se nekatere vasi neprimerno bolj povečale nego druge, in sicer pred vsem take, ki stoje ob pglavitnih prometnih žilah, ob političnih ali cerkvenih središčih. Ta povečava pa se ni zgodila morda v tem smislu, da bi se bilo na novo pridobilo kulturno zemljišče, na pr. z izkrčenjem gozda, in bi bile nastajale nove kmetije, marveč so si v vasi postavljali polagoma svoje kočeljudje, ki so imeli zaslužka pri trdnih kmetih, ali pa kot obrtniki, morda ogljarji, se preživljali pri prevozništvu ali tovorjenju, nekdanj zelo važnem poslu. Tako so v vasi nastajali kočarji ali bajtarji, ki jih historični viri javljajo posebno od XVI. stoletja dalje.⁵⁸ Razen tega so si postavljali hiše gostilničarji in trgovci, saj se trgovina nikdar ni dala popolnoma pregnati s kmetov.⁵⁹ Trgovske in krčmarske hiše se seveda že na zunaj razlikujejo od bajtarskih, zemljišča pa pogosto tudi te niso imele veliko, razen ko so si ga polagoma nakupile. Le ako imamo pred očmi ta dejstva iz razvoja naših naselij, moremo razumeti obliko in značaj marsikatere od naših vasi. Vzemimo stara farna središča, kjer se poleg prvotnega vaškega jedra dobro razloči kesneje nastali bajtarski in še posebno krčmarsko-trgovsko-obrtniški del; tak je na pr. Videm v Dobrepoljah, Šmarje na Dolenjskem, ali Šenčur pri Kranju⁶⁰ in še mnogo drugih.

Kjer ni bilo možnosti za zaslužek, za obrt, krčme in trgovstvo, tam so se naselja skrajno malo večala, tam niso priraščale nove hiše, niti kajžarske niti drugačne. Zato vidimo, da je v manjših vaseh razmeroma več trdnih kmetij, nego v večjih in velikih in historični viri nam kažejo, da se taka naselja v toku

⁵⁸ Prim. P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline.

⁵⁹ Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo. Ljubljana, 1929, str. 50 sl.

⁶⁰ Svetozar Ilešič, Kmetiska naselja, str. 41.

stoletij niso skoro nič povečala. Podoba je, da nam geografija priimkov prav nazorno kaže ta dejstva. Po imenih majhnih zaselkov imamo marsikje zelo veliko priimkov, na pr. po Milavi obilo Milavcev (na pr. v Cerknici), po Zali obilo Zalarjev (na južnem obrobju Barja), po Skovcu Skuške itd., dočim je čisto po večjih vaseh opaziti razmeroma manj priimkov. Iz hribovskih vasi in sploh iz naselij v zatišju so se ljudje očitno izseljevali v večje kraje, kjer je bila možnost zaslužka, bodisi za doseljence, kakor tudi za domači preobilni prirastek.

Pri klasifikaciji naselij se obrača pozornost tudi na velikost. Na pregledni karti, kakor je naša, je nemogoče v zadostni meri vpoštevati ta moment, zakaj vasi so tudi po velikosti preveč pomešane in le do neke mere moremo reči, da v nekih predelih prevladujejo manjše, v drugih velike vasi. Tako na pr. so vasi na (izvenkraškem) Dolenjskem prav gotovo na splošnem zelo majhne, prav tako na Koroškem v Celovski kotlini in na Štajerskem izven ravnin. Vasi s 40—50 hišami spadajo na Koroškem že med zelo velike in take s 50—70 hišami so že redke, največje, to je s 70 do 100 hišami, so prav izjemne. Blače (Vorderberg) v Ziljski dolini, kjer so sploh vasi nekoliko večje, s svojimi 95 hišami, Ukve s 110 in Globasnica z 98 hišami so največje koroške slovenske vasi, ki so povsem ruralnega značaja (podatki iz l. 1910.). Precej take velikosti so tudi vasi na izvenkraškem Dolenjskem in na štajerskem, le na ravninah ob Krki, Savinji ter na Dravskem polju so vasi nekoliko večje, pa tudi tu niti največje nimajo sto hiš, razen nekaj malega izjem na spodnjem Dravskem polju, kjer postajajo vasi čim vzhodneje tem večje. Že na teh ravninah je majhnih vasi malo. Prav posebno pa se uveljavlja rast vasi v obrobni predelih Panonskega nižavja, v Varaždinski Podravini v Medjimurju in Prekmurju. Prekmurje ima največje vasi na Slovenskem; tu je vasi, ki ne bi imele 50—40 hiš, ali bi bile celo manjše, prav malo, mnogo vasi pa ima čez 100 hiš in največje vasi na Prekmurski ravnini imajo celo nad 200 hiš, na pr. Turnišče 254 hiš, Kobilje 223, Dobrovnik 276 in Dolga vas pri Lendavi celo 310 hiš.

Kakor proti panonskemu obrobju tako postajajo vasi večje tudi v smeri proti zapadu. Večje so vasi že v gorskih dolinah v Julijskih Alpah. Bodisi v Bohinju kot v Gorenjesavski dolini, v Režiji kot v zgornji Soški dolini dosežejo in presežejo največje vasi velikost 100 hiš, razen Režije najbolj ob Soči, kjer štejejo največje vasi blizu 150 hiš (Čezsoča 149, Breginj 145, Volče 140 hiš). Tudi Ljubljanska kotlina ima večje vasi, toda 100 hiš tudi največje ne dosežejo, Senčur s svojimi 167 hišami je edina izjema.

Pretežno velike so vasi na dolenskem, notranjskem in primorskem Krasu in na kraških poljih, pa tudi tu je zelo malo vasi, ki bi imele čez 100 hiš in se morajo smatrati za izjemo. Vsekakor pa imamo na tej strani za prekmurskimi največje slovenske vasi na pr. Studenec-Ig 179 hiš, Knežak 200 hiš, Lokev 185 hiš, dočim moramo pri vaseh v bližnji ali daljni tržaški okolici, ki imajo celo preko 200 hiš, že vpoštevati gospodarski vpliv velemesta, in jih ne moremo smatrati za čisto ruralna naselja, prav tako kakor tudi ne vasi v neposredni okolici Ljubljane, Maribora, Celja, Celovca itd. Takih v naši primerjavi nikjer nismo jemali v poštev, kakor tudi ne vasi, ki izkažejo v skupni vsoti visoko število hiš, pa so to dejansko razdeljene na samostojno stoječe skupine, ali celo na samotne kmetije, zakaj tem v geografskem smislu ne moremo prisojati pomena samostojnega naselja.

Razmerje med obliko naseljenosti in površinskim značajem.

Geograf se najprej vpraša, v koliko je oblika naseljenosti v zvezi z značajem zemeljske površine ali celo neposredno zavisna od nje. Da taka zavisnost obstoja, o tem si moremo biti na jasnem že na prvi pogled, zakaj velike pravilno zgrajene vasi ne morejo stati na krepko razrezanem hribovju, kjer je na strmih pobočjih ter ozkih terasah prostora kvečjemu za majhne zaselke ali celo samo za posamezne kmetije. Primerjava naše karte s terenskim značajem pokrajine nam brž pokaže, da je res taka zveza in da nam prav dobro tolmači marsikatera dejstva v razporeditvi naselbinskih tipov. Toda treba je že takoj tu pristaviti, da izčrpno tako tolmačenje nikakor ni in da marsikje prirodni činitelji ne zadostujejo, da bi nam razložili današnje razlike v obliki naseljenosti.

Samotne kmetije dominirajo, kakor je pričakovati, v močno razrezanih vzhodnih Karavankah, kjer je apnenca manj, več pa škriljevcev in kjer prevladujejo strma pobočja. Tu je povečini res fizično nemogoče, da bi se postavilo več domov skupaj, kaj šele zaselek ali vas. Do neke mere velja isto za znatne predele škofjeloškega hribovja in Polhograjskih Dolomitov, ali, naglašam to, samo do neke mere. Položna pobočja široko plečatih kristalinskih hrbtov Pohorja, Kozjaka in Strojne ter Svinje in Golice imajo pač prostora tudi za zaselke in manjše vasi, pa vendar tod povsod popolnoma gospoduje samotna kmetija. In isto velja o karbonskoškriljevem zemljišču Posavskega hribovja, na pr. za oddelek med Litijo in Ljubljanskim poljem; na teh ploščatih, širokih hrbtih, na položnejših pobočjih in terasah bi mogli stati tudi zaselki in vasice. In res stojijo tu tam, celo precej tesno sklenjeni, pa niso morda zavzeli vsega prikladnega

zemljišča, marveč imamo v njihovi neposredni bližini na sličnem zemljišču — samotne kmetije. Prirodno je, da imamo osamljene kmetije na strmih pobočjih nad dolinami v porečju zgornje Idrijce, kjer so proge karbonsko-werfenskih škrljencev dovolile živahno razrezavanje površine, toda prezreti ne smemo, da se gajo samotne kmetije tudi na apniške planote, bodisi na Vojškem, kot zlasti na Hrušici in Trnovski planoti. V občini Črni vrh nad Idrijo je treba večino domov prištevati samotnim kmetijam, dasi je tu prostrana planota in ne moremo trditi, da so prirodni pogoji onemogočili naselitev v skupinah; da se je mogel namestiti Črni vrh, ki je povsem sklenjena vas, na enakem in istem zemljišču, je najboljši dokaz za izrečeno trditev.

Mogli bi trditi, da kaže razprostranjenost zaselkov večjo zavisnost od prirode zemljišča nego samotne kmetije. Zaselke imamo tamkaj, kjer daje pokrajini značaj gričevje ali nizko hribovje, zlasti če ni vmes znatnejših ravni, ali so ravnine bolj vlažne; taka je večina Celovške kotline, kjer je zaselek dominujoča oblika naseljenosti, bodisi na Osojnici kot severno odtod tja do Šentvida. Taka je večina Dolenjske in na Štajerskem ponekod ni drugače, dasi tu ni mogoče reči, da je menjava med zaselkom in samotnimi kmetijami po narodi utemeljena ali celo nujna. Tudi del Ljubljanske kotline, na obeh straneh spodnje Trž. Bistrice, spada semkaj. Škrljevo ozemlje v porečju Rašice in hribovje v porečju Cerknjščice ter Zgornje Iške ima v prevladi zaselke, ki se pojavijo zopet takoj tamkaj na jugu, kjer tvori ob zgornji Kolpi ter na Kostelskem površino škrljencev. Slično se veže zaselek na škrljevo in peščenčevo ozemlje v Cerkljansko-škofjeloškem hribovju, dasi moramo tudi tu opozoriti na pomanjkanje prirodnih razlogov za mejo med zaselkom in samotnimi kmetijami. Zaselek se pojavi zopet na peščenčevih tleh Vipavske doline in neha brž, ko prevlada v zemljišču apnenec kraških planot in zopet se pojavi v znatni množini zaselek onstran Čičarije v Tržaško-Pazinski peščenčevi kadunji. Tudi v flišnem zemljišču Kolovrata zapadno od srednje Soče dominira zaselek in celo še v severnih Brdih prav tako kot v hribovju Beneške Slovenije. Samo na Banjski planoti se zdijo zanj prirodni pogoji nekoliko manj prepričujoči, saj imamo tu v znatnem delu že apniško površino in značaj planote, pa so kljub temu na Lokovcu in v delu Čepovanskega dola celo zgoščene samotne kmetije.

Eksistenčna zveza med zaselkom in geološko-morfološko prirodno zemljišča je tedaj očitna in se kaže na zelo prepričevalen način, dasi se meja med zaselkom in samotno kmetijo ne da raztolmačiti s prirodnimi činitelji. Ampak tudi med zaselkom in

vasjo ni povsod povsem prepričevalne prirodne meje. Severno-vzhodna Suha Krajina ima obilo zaselkov, zapadna Suha Krajina pa nosi skoro samo trdno sklenjene vasi, dasi je po prirodnem značaju zemljišče tu in tam v bistvu isto. V peščenčevem ozemlju Reške kadunje bi pričakovali, po vipavskem vzgledu, prevlade ali vsaj krepke udeležbe zaselkov; v resnici pa jih tamkaj sploh ni, marveč samo trdno sklenjene vasi, razpostavljene po hrbtih.

V nasprotju z zaselki in raztresenimi kmetijami ter, vsaj deloma, razloženimi naselji, ki moremo reči o njih, da imajo skupno geološko-morfološko osnovo vsaj v glavnem, čeprav ne popolnoma dosledno in povsod, je vas, ki je prav tako v bistvu zvezana z določeno površinsko obliko, in sicer z ravnim zemljiščem. Kjer je na razpolago dovolj rodovitnega zemljišča za obdelovanje, tako da ga je dosti tudi za večjo skupino obdelovalcev, tam more nastati vas, večje naselje, postavljeno običajno na morfološko in kulturno mejo, ob terasno ježo, na vznožje, ob reko ali potok itd. Geografska karta o obliki naseljenosti nam kaže, da zares stoje vasi na vseh večjih ravninah ob Muri, Dravi, Savinji in Savi, ki so pokrite z obilno prodno nasipino, slično ob spodnji Soči, potem pa tudi na kraških poljih in končno na nižje ležečih kraških planotah. Vrh tega dominira vas v prostornejših dolinah, kjer je na razpolago količkej obširnejša ploskev za obdelovanje prikladnega zemljišča, prav tako po širših suhih dolinah ter uvalah na Krasu. Navezanost vasi na ravne ploskve, bodisi širše, ali ožje, je tedaj tako očitna, kakor je jasno razvidna zveza med zaselkom ter samotno kmetijo in razrezanim zemljiščem gora, hribovja in gričevja.

Toda v podrobnem imamo tudi tu dejstva, ki jih s tem enostavnim razmerjem, samo s prirodnimi momenti, ne moremo spraviti v sklad in ki se morajo razložiti z drugačnimi činitelji. Na primer Suhe Krajine sem opozoril že pri odstavku o zaselkih. V škrljevem predelu ob Rašici so sami zaselki, toda vmes so tri večje, pravilno zgrajene obcestne vasi Dvorska vas, Velika in Mala Slevica. V Vipavski dolini imamo obilo zaselkov, toda vmes stoje velike vasi. V Bohinju imamo na enakem zemljišču po večini vasi, a ponekod zaselke. Na južnem obrobju kočevskih planot imamo zaselke, po drugih delih pa dominirajo vasi, na Bloški planoti prevladujejo vasi, na Banjški planoti zaselki. Ob Šaleški dolini in enako ob Mirenski ter Brežiško-Krški kotlini se zdi, da je več prostora za vasi in vendar semkaj krepko segajo zaselki odnosno samotne kmetije. Podoba je, da bi podrobni pregled našel še obilo primerov, kjer bi si tudi po zgoraj nave-

denih splošnih opažanjih razmerje med razporeditvijo meje med vasi na eni ter zaselki in samnami na drugi strani mogli misliti drugače. Zlasti pa je treba da tu naglasimo še enkrat, kako je v nekaterih drugih kraških poljih, zlasti v Bosni in v Hercegovini, v prevladi zaselek z raztresenimi kmetijami („starovlaški tip“),⁶¹ ne pa vas, kakor na slovenskem Krasu in prav tako na severnem delu hrvatskega Krasa.

Naselja in gospodarsko udejstvovanje. Že pri popisu oblike naseljenosti smo imeli priliko opazovati prav posebno zvezo med tipom razložene naseljenosti in vinogradništvom. Kadar govorimo o gospodarskih temeljih kmetijskih naselij, mislimo vedno na kmetijstvo, to je poljedelstvo in živinorejo kot neločljivo enoto. To gospodarsko udejstvovanje je odločalo, ko so nastajala naselja, o njihovi namestitvi.

Sčasoma so se naselja večala, nekatera močno in naglo, druga malo in še tisto počasi, tretja sploh nič ali pa so celo nazadovala, morda sploh izginila. Pri samotnih kmetijah se tu, tam opaža, da se je posestvo razdelilo na dvojce in stojita dva kmetiska doma blizu skupaj, vsak na robu svojega zemljišča. Tudi v zaselkih in vaseh se opaža, da so se kmetije delile in se je število domov povečalo na račun delitve dotodanjih kmetij. Toda doseđanje podrobne proučitve so pokazale domala povsod, kjer so se izvršile, da so se naselja večala le v manjši ali celo prav neznatni meri z delitvijo in razpadanjem velikih kmetij — šele XIX. stoletje pomeni tudi v tem pogledu večjo spremenljivost —; v poglavitni meri pa so se povečala na ta način, da so postavili siromašni ljudje svoje kočice ali bajte, bodisi obrtniki ali kmetijski delavci, dninarji ali kaj podobnega, ki pa so ostali brez znatnega zemljišča. Take kočice so nastale najčeseče na obrobju vasi, ob cesti pred vasjo in za njo, dostikrat na gmajni ob vasi ali sploh na zemljišču slabše kakovosti. Na sličen način so postavili svoje hiše gostilničarji in trgovci. Največ se jih je seveda naselilo v prometnejših krajih, kjer se je čim večkrat zbiralo čim več ljudi, tako zlasti v sedežih oblastnij in cerkvenih shodov. Večji promet, ki je obetal in nudil več zaslužka, je pospeševal tudi nastajanje kočarjev. Zato je razumljivo, da so se najbolj povečala naselja ob velikih, najbolj prometnih cestah, dočim zaselki in vasi v zatišju, daleč vstran od potov in prometa niso bistveno spremenili velikosti. Prav tako so se močno povečale vasi, kjer je bil skozi stoletja sedež fare ali kjer je bila stara božja pot

⁶¹ Cvijić, Balkansko poluostrvo I., str. 552, karta str. 551.

ali kjer je sedež svetne gosposke privajal obilo ljudi. Vse to se je označilo že zgoraj.

Razlikovati moramo potemtakem prvotno jedro naselja od pozneje prirastlih delov. Naša, pri sestavi pričujoče karte vporabljen metoda nas o tem ne more poučiti, poseči bi morali po katastrskih mapah, vrh tega pa še po arhivalnih virih in se še opreti na podatke o posestnem stanju. Za klasifikacijo naselja, zlasti pa za spoznavanje njegove geneze, je neobhodno potrebno, da se poučimo o prvotnem naselju, to je o starem jedru današnje vasi. Seveda je to mogoče šele na osnovi podrobne proučitve, ki jih imamo doslej na razpolago le malokje.

Imamo pa tudi kmetiska naselja, o katerih vemo, da se njihovi ustanovitelji in prvotni prebivalci niso bavili s kmetijstvom. Sem spadajo naselja, ki so jih ustanovili rudarji in fužinarji, na kar spominja še marsikje ime, dasi se je rudarstvo že davno opustilo in so fužine propadle, v naselju pa so se ohranili le oni, ki so se lotili kmetijstva. Moderno rudarstvo je ustvarilo prav poseben tip razložene naseljenosti, kakor jo imamo na pr. v Trbovljah, prav značilno, prehodno stopnjo med raztresenimi hišami in strnjanim ali skupnim naseljem. K razloženi naseljenosti nagibajo tudi manjši sodobni industrijski in napol industrijski kraji in tem slična predmestna naselja, kjer so hiše najčesče nanizane ob glavnih cestah, a bolj vsaksebi. Razloženega značaja so tudi letoviški kraji, kjer se ruralni domovi mešajo z urbanskimi zgradbami (vilami, hoteli i. t. d.).

Marsikatero naše naselje se je razvilo iz prvotne planine, iz pastirskega naselja, poseljenega le poleti. V koliko gre za take pojave pri krajevnih imenih Planina in podobno, še ni raziskano. Poznamo pa nekatere kraje, ki so se razvili iz planin, na pr. Koprivnik in Gorjuše v Bohinju,⁶² Davča v Selški dolini⁶³ (in pri Oslici?). Ta kolonizacija se je očitno izvršila polagoma in opažamo, da se naselja, nastala iz nekdanjih planin, odlikujejo po razloženi naseljenosti.

Končno imamo še vinogradništvo, ki je samostojno vplivalo na nastajanje naselij in jim soodločalo obliko. Vinogradi so pri nas — razen v Primorju — samo na gričih in nižjih gorah, torej na zemljišču, kjer dominira ali zaselek ali pa, kakor vidimo na Štajerskem, samotna kmetija. Kjer so med vinogradi nastali stalno poseljeni kraji, jih vidimo povsod v značilni razloženi obliki, in sicer pretežno v nizih, bodisi na slemenih ali po po-

⁶² A. Melik, Morfologija in gospodarska izraba tal v Bohinju, G. V. III. S. 17.

⁶³ Pavle Blažnik, Kolonizacija Selške doline, Str. 84 sl.

bočjih, ob kolovozih, izpeljanih položno navzgor. To je prav karakteristično za vinogradniška naselja. Za naše kraje še nimamo proučene zgodovine vinogradništva in njegove vloge v ruralnem gospodarstvu. Menda pa smemo nekaj sklepati iz analogije po drugih evropskih predelih. Za Francijo navaja Bloch,⁶⁴ da tamkaj vinogradništvo dolga stoletja ni bilo nikjer razvito v znatnejši meri, tako da bi tvorilo poglavitno, kaj šele prevladujočo ali celo edino gospodarsko panogo prebivalstva in potemtakem ni bilo vinogradniških pokrajin, kakor so dandanes. Toda pri tem se je trta gojila bolj na široko, to se pravi, tudi marsikje, kjer se dandanes ne goji, dasi seveda le v majhni množini. Šele v novejši dobi se je v ugodnih predelih razvilo vinogradništvo z izrazito specializacijo ali celo v monokulturo, v manj ugodnih pa se je sploh popolnoma opustilo. Podoba je, da se je pri nas razvoj vršil na sličen način. Vemo iz pisanih sporočil, da so se vinogradi gojili marsikje, kjer so danes popolnoma opuščeni in krajevna imena (Vincarji, Vinare, Vinogradi, Vinji vrh i. t. d. nam še pričajo o tem, zraven pa kažejo, da so se, vsaj v majhnem obsegu, ljudje za stalno naselili pri vinogradih. Vinogradi v sklenjenih pasovih pa so očitvidno delo novejše dobe tudi pri nas, saj si je samo na ta način mogoče razlagati današnjo vinogradno posest. V vinogradni gori ali gorici nimajo vinogradnih parcel samo kmetje iz najbližjih vasi, marveč tudi posestniki iz vasi, precej oddaljenih, marsikje tudi 2—3—4 ure. Tako je na Dolenjskem in enako na Štajerskem, kjer imajo v Halozah in zlasti v Slovenskih goricah vinograde meščani iz trgov in mest, bližnjih in oddaljenih, ne malo tudi takih iz inozemstva. V predelu med Ormožem in Ljutomerom je marsikje celo večina vinogradov posest — tujcev, to se pravi ljudi iz oddaljenih krajev.

Obdelovanje vinogradov zahteva v obilni meri pomoči dni-narjev, zlasti še v opisanih okoliščinah. Zato ni čuda, da se je v vinogradniških predelih močno razvilo kočarstvo — to so želarji v Halozah in Slov. goricah in vrh tega je tu obilo viničarjev, ki bivajo po vinogradnih goricah za stalno, a nimajo svoje posesti. Slično poznajo goriška Brda kolone, kakor tudi naše vinorodno Primorje v Istri, kjer je specializacija v vinogradništvu morda vendarle starejša. Način obdelovanja, potreba po kletih in stiskalnicah v neposredni bližini vinograda, vse to sili k individualni naselitvi; zato ni čuda, da imajo vinogradne gorice razložena naselja. — Ne smemo pa prezreti, da goriška Brda ter vi-

⁶⁴ Marc Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*. Paris 1931. Str. 22—23.

pavski in istrski vinogradi hramov ali zidanic ne poznajo, marveč nosijo tamkaj grozdje domu in ga doma stiskajo ter spravljajo vino v kletih doma. In spričo tega je v Brdih ter v spodnji Vipavski dolini prav malo razložene naseljenosti, marveč dominirajo zaselki z velikimi vasmi. Ali na obrežju Tržaškega zaliva imamo zopet poseben, a prav izrazit tip razložene naseljenosti, ki sega približno, čeprav ne natančno tako daleč, kakor obseg mestnih občin Milje, Koper, Izola in Piran; podoba je, da je oblika naseljenosti tu v zvezi z razvojem političnega posestnega stanja.

Kjer so se vinogradi opustili, so se ohranile hiše na vinogradnem ozemlju, v kolikor so se mogle prerediti s kmetijstvom v ožjem pomenu besede; prebivalci pa so seveda kočarji. Naselje takega nastanka poznamo običajno po tipični razloženi naseljenosti že s topografske karte; zgovoren primer tega so prisojna pobočja med Stično in Drago, ali pa pri Tepah nedaleč od Polšnika.

Za zaključek moremo ugotoviti, da je klasifikacija razložene naseljenosti kot posebnega tipa utemeljena po večini tudi z genetične strani. Zakaj spoznali smo, da ji pripadajo pred vsem naselja, ki niso nastala na isti osnovi, kot običajno kmetška naselja, marveč je njihov nastanek vezan na posebne gospodarske panoge, rudarstvo, obrt in industrijo, pastirstvo, vinogradništvo, promet, pa morda še kaj. Nemogoče je bilo na pregledni karti označiti vse proge in mesta, kjer imamo razloženo naseljenost. Na Štajerskem, kjer so mnogi vinogradni predeli v območju samotnih kmetij, se je naseljenost zgostila tu manj, tam bolj, najbolj seveda v področju najintenzivnejšega vinogradništva, kakor je v Slovenskih goricah, v Halozah in na Bizeljskem; tu moremo gotovo govoriti o razloženi naseljenosti, težje pa je s klasifikacijo v sosedstvu, kjer imamo dejansko prehod v predel samotnih kmetij, ne da bi se dala postaviti kaka določna mejnica.

Historični činitelji. Obrnimo se končno še k onim faktorjem, ki jih moremo najenostavneje označiti skupno z zgornjim imenom, dasi je morda nekako preširoko.

Dandanes se priznava kontinuiteta naseljenosti kot eno poglavitnih dejstev v zgodovini poselitve. Od neolitika dalje, ko je človek prešel na obdelovanje zemlje in na živinorejo ter se spričo tega stalno naselil, se opaža, da se držijo in čuvajo isti za kulturo pridobljeni predeli. Vendar moramo naglasiti, da gre tu bolj za kulturno zemljišče nego za naselje samo. Pri arheoloških izkopavanjih se je dosedaj le prav malo pažnje posvečalo nekdanjim naseljem, razen kvečjemu tu in tam v najnovejši dobi. Zato se

je danes še nemogoče prepričati o neposrednih eksistenčnih zvezah med prvimi slovenskimi in prejšnjimi naselji. Za pravilo moramo smatrati, da se pridobljeno kulturno zemljišče ni zlepa zopet opuščalo. Ali podoba je, da so se v poslednji rimski dobi in v viharnih časih preseljevanja narodov marsikje kmetovalci močno razbežali, zlasti pri nas na opasnih prehodnih progah, ter da so se pri tem opustila kulturna zemljišča.⁶⁵ Le tako si moremo predstavljati, da so mnoga arheološka najdišča danes v gozdnem ozemlju (na pr. Vače, Magdalenska gora i. dr.), ne le ona gradišča, ki so služila za utrjeno pribežališče in obrambo. Le pri nekaterih ruralnih naseljih moremo z gotovostjo sklepati na neposredno zvezo čez rimsko dobo.

Zelo zelo malo smo doslej poučeni o oblikah naselitve v prvi slovenski dobi, ki jo moramo smatrati za prvo trdno osnovo sedanjega stanja. Katera od sedanjih naselij so bila prva slovenska bivališča, kje so se naselili Slovenci ob svojem prihodu? Ta vprašanja so se obravnavala več v teoretičnem pogledu, nego so se napravili poskusi, priti do resnice po podrobni proučitvi. Za nekdanj rimsko Evropo, na pr. za Švico⁶⁶ in enako za Frnacijo⁶⁷ se sklepa, da so se Germani naselili v skupinah, ki so si edine mogle zagotoviti varnost, dočim bi raztresena naselitev v komaj dobro zavzeti deželi bila prav gotovo opasna in nespametna. Ali smemo po analogiji sklepati na kaj podobnega za slovensko zemljo? Sidaritsch je prišel glede Štajerske do zaključka, da so se naselili Slovenci v zaselkih in da so na Štajerskem zaselki prvotna oblika naseljenosti.⁶⁸ Toda Sidaritsch se je pri tem opiral na ono gotovo s premalo kritike postavljeno in vsekakor stvarno neutemeljeno naziranje, da so se stari Slovenci v Alpah naselili le po gorah in po gričevju, ravnine in širše doline pa so pustili neposeljene.⁶⁹ Ne glede na to, da stoji tako pojmovanje v popolnem nasprotju s povsod ugotovljenimi dejstvi kontinuitete naseljenosti, tudi sicer Sidaritsch ne more navesti nikakih trdnih argumentov za svojo trditev, ki ji tedaj ne moremo dajati več veljave kot pač vsaki delovni hipotezi. Glede Koroške meni Schmid, da je bila samotna kmetija prvotna oblika naselitve v deželi,⁷⁰ da pa se je v nekaterih predelih prvotna naselitev iz-

⁶⁵ Prim. Marc Bloch, *Les caractères originaux...* str. 2 sl

⁶⁶ Biermann Charles, *L'habitat rural en Suisse*. Bulletin de la Soc. Neuchâteloise de Géographie Tome XLI. 1932. Str. 30.

⁶⁷ Marc Bloch, *Les caractères orig.*, str. 2.

⁶⁸ Sidaritsch, o. c., str. 58—59.

⁶⁹ Sidaritsch, o. c., str. 58.

⁷⁰ Schmid, *Car. I.* 1929., str. 156.

vršila v zaselkih,⁷¹ tako n. pr. v večini Celovške kotline.⁷² Schmid prihaja tudi do zaključka, da so vasi v Podjuni in v Rožu, kjer gospodujejo domala popolnoma, ustanovljene vasi, ne pa da bi se bile morda razvile iz zaselkov. S tem je izrečeno, da so vasi tu prvotna oblika naselitve,⁷³ ne da bi se postavilo kaj določnega o času nastanka. — Za Koroško imamo na razpolago tudi historične proučitve, ki so nam jasno pokazale, da se je popolnoma obnesla zakonitost kontinuitete naseljenosti, da je prvotna slovenska poselitev posegla krepko ravno v severni predel Celovške kotline, kjer imamo še danes skoro le zaselke ter majhne vasice, toda da pripada območju prvotne slovenske poselitve tudi Podjuna in Rož, kjer gospoduje domala izključno vas, v znatnem obsegu z zemljiško razdelitvijo na delce.⁷⁴ Prvotna oblika naselitve je tedaj na Koroškem tako zaselek kot vas, bodisi na ravnini kot po gričevju in nižjem hribovju. Le v enem se zdi, da se Schmidovo mnenje ne bo obneslo; rezultati Kosove proučitve nam kažejo, da so se predeli, ki kažejo danes naseljenost v obliki samotnih kmetij, naselili šele pozneje, šele polagoma, na osnovi krčenja gozda, bodisi na Svinji kot v Karavankah.⁷⁵ Vendar pa sestoji Slovenje, ki je po Kosovem tolmačenju prvotno naselje,⁷⁶ iz samotnih kmetij, kar bi dovoljevalo, vsaj v majhni meri, tudi prvotno naseljenost v samnah.

Slične rezultate je prinesla Ilešičeva studija, ki je pokazala za vzhodno Gorenjsko, da je bila prvotna oblika naseljenosti v ravnih delih Ljubljanske kotline sklenjena vas, a v hribovju vzhodno od nje — zaselek, kakor prevladuje še dandanes.⁷⁷ Na splošno vzeto moramo reči, da se teorija, po kateri pomenijo zaselki prvotno obliko slovenske naselitve, prilega pač za gričevje in hribovje, razen za neke predele Štajerskega in Koroškega bržkone še za večji vzhodni del Dolenjskega, kjer je zaselek še danes prevladujoča oblika naseljenosti. Toda nikakor se ne sme trditi na splošno, da so zaselki sploh povsod prvotna oblika slovenske naselitve, zakaj za ravnine ta trditev ne velja, tudi za Štajersko in Koroško ne.

Odločno se protivi Sidaritschevi teoriji glede zaselkov južno-zapadni del slovenske zemlje. Tu zaselkov na daleč in široko

⁷¹ *Ib.*, str. 139.

⁷² *O. c.*, str. 140.

⁷³ *O. c.*, str. 145, 152.

⁷⁴ Milko Kos, Slovenska naselitev na Koroškem. G. V. VIII., str. 105 sl.

⁷⁵ M. Kos, *o. c.*, str. 107, 108.

⁷⁶ *O. c.*, str. 106.

⁷⁷ S. Ilešič, *Kmetska naselja*, str. 70 sl.

sploh ni, marveč le vasi. Semkaj po tem takem slovenska naselitev sploh ne bi bila segla ali pa bi se bili vsi prvotni zaselki do danes razširili in povečali v vasi. Ne eno ne drugo se ne zdi verjetno, marveč nam kaže že naše geografsko proučevanje stvar v čisto drugačni luči. V Vipavski dolini, v Brdih in v Soški dolini in do neke mere tudi na Komenskem Krasu imamo po velikosti dve vrsti naselij; eno so zaselki in majhne vasi ter vasice, ki imajo pretežno kolektivna imena (Hmeljaki, Besednjaki, i. t. d.). Ravno ta imena pa pričajo na nedvomen način, da so to kasnejša in ne prvotna naselja, zakaj med njimi so mnoga, ki kažejo nedvomen vpliv sosednih jezikov na Slovence, kakor na pr. Vižintini, Špacapani, Kompareti, Guštini, Jakulini, Vidmarji in Vidmarišče, Kemperlišče, i. t. d. Izven dvoma je, da so ta naselja nastala v kesnejši dobi. Središče takega poimenovanja je Vipavska dolina, odkoder segajo zaselki in vasice sličnih imen nekoliko na Kras na jug in na severne hribe ter planote. Med njimi stoje vasi, ki tvorjo drugačno vrsto, drugačno plast naselij, in sicer velike ali celo zelo velike povsem sklenjene vasi, ki se odlikujejo po tem, da imajo v zelo mnogih primerih imena, ki težko da bi se dala razložiti kot slovenska, ali pa so imena po morfoloških in hidrogrfskih oblikah, po drevju ali sploh rastlinah, po svetnikih ali gradovih. V prvo kategorijo štejem vasi Avče, Ročinj, Deskla, Grgar, Solkan, Biljana, Medana, Kožbana, Renče, Bilje, Komen, Tomaj, Sežana i. t. d., v drugo pa Lokev, Kostanjevica, Brestovica, Gabrje, Šempas, Dornberg, Rihenberg i. t. d. Prva skupina nam kaže nedvomno one kraje, ki so se v njih držali predslovenski prebivalci pač še v dobi slovenskega prihoda in ki so jih Slovenci nato okupirali, bodisi takoj ali polagoma. Druga skupina more pomeniti ali prvotna ali nekoliko kesnejše ustanovljena naselja, nedvomno pa so to starejše ustanovitve nego zaselki. O tem moremo biti prepričani že po primerjavi krajevnih imen, kar zavrača hkrati tudi možnost razlage, da imamo v njih opravka samo z zaselki, ki so jim na pr. funkcije cerkvenih ali drugačnih središč pripomogle do povečave. Izven dvoma je tedaj, da so tu, v predelu prevladujoče vasi, zaselki mlajše ustanovitve. In povsem enaka slika se nam pokaže v srednjem in zgornjem Posočju. Tu imamo že na prvi pogled tri plasti iz zgodovine poselitve: prva, najstarejša plast je zastopana v vaseh, druga v zaselkih in majhnih vasicah in tretja v samotnih kmetijah, kakor nam jih predstavljajo na pr. Rute nad Volčami pri Tolminu ali pa Lokovec.

Podobna slika se nam nudi na Bloško-Rakitniški planoti in v hribovju v porečju Rašice. Tudi tu imajo zaselki imena, ki

na nedvomen način pričajo o mlajših naseljih, na pr. Marolče, Adamovo, Kaplanovo, Vintarje, Žganjarje, Štrukljeva vas, Rudolfovo, Korošče i. t. d. Slično je z zaselki v severni Istri onstran Čičarije, kjer prav tako njihova imena pričajo o mlajših ustanovitvah, prav tako kot na Kastavščini v kvarnerskem Primorju. Podobna je slika v Bohinju, kjer so zaselki in razložene vasi mlajše nego velike vasi v zgornji dolini (Srednja vas in dr.). Seveda ne smemo prezreti, kar naj se naglasi že tu, da so vasi, tudi velike, v nekaterih predelih, nedvomno kasnejše ustanovitve, na pr. na Kočevskem, v Loškem potoku, v Gornjesavski Dolini, o kateri vemo, da je bila — razen Dovjega — od Jesenic navzgor še v 14. stol. neobljudena in pokrita z gozdom.⁷⁸ Na vprašanje o obliki prvotne slovenske naselitve se bo dalo odgovoriti zanesljivo šele, ko se bodo proučile podrobno vse poglavitne naše pokrajine. Iz dosedanjih proučitev pa se more sklepati že sedaj, da niti prvotna oblika slovenskih naselij ni bila povsod enaka, marveč v gričevju in hribovju na Koroškem, Dolenjskem in Štajerskem morda pretežno zaselek in majhna vasica, a v planih predelih, bodisi na kraškem jugozapadu kot po ravninah ob Savi, Savinji, Dravi, Zilji in Muri — vasi.

Vemo, da se je po prvi slovenski naselitvi vršilo še notranje preseljevanje, ki je bilo očitno zvezano z ustanavljanjem novih naselij. Za te skrivnosti bo težko prodreti, prav tako za vprašanje, ali se je vršilo kako razseljevanje že v svobodni slovenski dobi. Zgodovinski viri se pojavijo šele, ko se je k nam raztegnila bavarska, frankovska ter nemška oblast, ostanejo pa dolga stoletja zelo pičli in redkobesedni; za rekonstrukcijo tega, kako je potekalo naseljevanje naše zemlje, notranja kolonizacija z domačim prirastkom in s tujimi kolonisti, bo treba posegati po pomožnih sredstvih, kakor nam jih nudijo krajevna imena, in pa proučitev naselij samih, zlasti njihove oblike ter zemljiške razporeditve; danes si moremo biti že popolnoma na jasnem, da nam šele studij tega pomaga nuditi ključ do genetične razlage, dasi nas sam vendarle še ne vodi do cilja. Že sumarni pregled oblike naseljenosti nas opozarja na nekatera dejstva, ki jih moramo imeti vedno pred očmi.

Iz zgodovinskih razprav vemo, da je n. pr. kolonizacija brižinskih škofov ustvarila v zgornji Selški dolini v XIII.—XIV. stoletju zaselke, pa tudi vasi, a drugačne v hribovju (Sorica)⁷⁹ nego na ravnini (Bitenj).⁸⁰ Kolonizacijska delavnost istega gospodarstva

⁷⁸ M. Kos, Slov. naselitev na Koroškem, str. 123.

⁷⁹ Pavle Blažnik, Kolonizacija Selške doline.

⁸⁰ Pavle Blažnik, Bitenj, G. V. IV.

pa je v XVI. stoletju ustvarila nova naselja v obliki samotnih kmetij v istem morfološkem področju, na desni strani zgornje Selške doline (Davča, Martinj vrh i. t. d.).⁸¹ Tu imamo pred seboj jasno postavljen dokaz, da oblika naseljenosti ne zavisi samo od prirodnih pogojev, na pr. površinskega značaja, marveč da so jo ustvarili nezavisno od njih kolonizatorji sami. In tu se vprašamo, če niso činitelji iz antropogeografskega območja odločali o obliki naseljenosti v sosednem ozemlju v porečju zgornje Poljanske Sore, kjer dominira samotna kmetija, a često v neposrednem sosedstvu zaselkov. Na Kolovratu imamo samotne kmetije samo v manjšem sektorju južnozapadno od Tolmina odnosno Čiginja, a ravno ta sektor se imenuje Rute, očitni dokaz za mlajšo kolonizacijo. Slično velja o Rutah nad Grahovim ob spodnji Bači. V porečju Tržiške Bistrice imamo samotne kmete samo v razmeroma maloobsežnem predelu; imenujejo pa se rutarji. V severnem predgorju Karavank, tik nad Rožem, se vrstijo od Ločan pa tja do Ljibuč pri Pliberku majhna razložena naselja, ki imajo ime Rute. Na vzhodni Osojnici (Satnici) imamo med zaselki in vasicami skupine samotnih kmetij, tu tam zgoščenih v razložena naselja, ki se z imenom Rute izkazujejo kot mlajše kolonije. Enake prirode so Rute okrog Trbiža. Pa vendar še ne vemo, če smemo samotno kmetijo in raztreseno naseljenost prav povsod smatrati za sekundarno, za kesnejšo obliko naselij, zakaj sicer bi morali sklepati, da so bili ogromni predeli (Pohorje, Kozjak, vzhodne Karavanke i. t. d.) dolgo popolnoma neposeljeni. Toda ponekod moremo že sedaj soditi, da bi se to vjemalo z drugimi opažanji. Vipavci označujejo kot Rovte vso pokrajino okrog Črnega vrha tja do Vrhnik in Hotedrščice; Rovtarji so tu očitno samotni kmetje, dočim predstavljajo večje vasi starejšo plast naselij.

Primeri iz Selške doline nam pričajo, da se je kolonizacija vršila zdaj v obliki zaselkov in vasi, drugikrat v obliki samotnih kmetij. Tudi iz mnogih drugih krajev poznamo naselbine v skupinah. Med Lužarji in Robom, zgornjo Iško in srednjo Rašico so Rute, ki vsebujejo zaselke in manjše vasi, a nič samotnih kmetij. Istega značaja je Nemški Rut odn. Rovt na Goriškem in v Bohinju, neštete Laze, raztresene širom Slovenije od Banjšice do Kolpe, kjer gre po veliki večini za zaselke ali manjše vasi. Včasih se nam odkrivajo pod drugačnimi imeni. Nova vas, Krčevina, Seč, Preseka, Nemška vas i. t. d. Nekatere od njih so danes prav velike in so morda bile take tudi ob ustanovitvi; zelo često pa

⁸¹ P. Blažnik, Kolonizacija, str. 84 sl.

opazimo pri njih, da se po svoji obliki, po talnem načrtu ali zemljiški razdelitvi razlikujejo od naselij v neposrednem sosedstvu, ne da bi se mogli videti za to razlogi v prirodnih pogojih. Krajevno ime nas pogosto pusti popolnoma na cedilu, čeprav gre na pr. za vasi na ravnini, ki so, dasi je priroda zemljišča povsem enaka, med seboj kljub neposrednemu sosedstvu, popolnoma različne po obliki, talnem načrtu in zemljiški razporeditvi; Ilešič je navedel iz vzhodnega dela Ljubljanske kotline obilo prepričevalnih primerov za to.⁸²

* * *

Z gorenjimi navedbami naj bi se podal komentar k naši karti o obliki naseljenosti; naglas leži na važnem dejstvu, da so te oblike, da so posamezni tipi naselij rezultat zelo različnih činiteljev, prvič prirodnih pogojev, drugič gospodarske funkcije, ki jo opravlja prebivalstvo odnosno jo je opravljal v času ustanovitve. Tretjič so delo organizirane človeške intervencije, učinek zgodovinskih činiteljev, ki so delovali v raznih dobah različno ter ustvarjali na istih prirodnih področjih v različnih dobah različna naselja ali pa morda tudi na različnih prirodnih osnovah v istih dobah enake oblike. V tem pogledu nam bo dalo gotovo prav zanimive rezultate podrobno raziskovanje posameznih predelov. Za sedaj pa vemo, da si moremo karto naših naselij tolmačiti pravilno samo po kombinaciji vseh navedenih faktorjev.

Končni smoter bi dosegli, ako bi mogli imeti na razpolago kriterije, ki bi dovoljevali, za vsako naselje določiti dobo, v kateri je nastalo. Geograf je seveda tu navezan na pomoč zgodovinarja in jezikoslovca. V Bohinju sta tik eden zraven drugega Ribičev Laz in Laški Rovt; ali smemo reči za gotovo, da je prvi starejši od drugega in za koliko? Rute nad Lužarji in Robom so iz zaselkov, Gorenji Lazi v občini Sodražica so obcestna vas s pravilno zemljiško razdelitvijo, dasi stoje na hribu; ali smemo za trdno računati, da je ta vas starejša, kakor mora biti beseda laz starejša od označbe rovt? In v katero dobo moremo postaviti eno in drugo? To in še marsikaj drugega sličnega iz negeografskega področja so vprašanja, ki je nanje treba odgovoriti poprej, preden se lotimo rekonstrukcije naselitvenega poteka. Ta cilj bomo dosegli, kadar bomo mogli, kakor pravi Schlenger,⁸³ v retrospektivnem premotranju od sedanjega stanja odlučiti po vrsti, po dobah ustanovitve, naselitvene plasti eno za drugo, dokler nam ne bo ostala prvotna — slovenska — naselbinska osnova.

⁸² Svetozar Ilešič, o. c.

⁸³ H. Schlenger, Bemerkungen zur ostdeutschen Dorfiormenforschung, Geogr. Zeitschrift 1952, str. 354.

Résumé.

L'habitat rural dans les pays slovènes. — L'auteur a élaboré une carte des formes de l'habitat rural dans les pays slovènes d'après les cartes topographiques d'échelles 1 : 100.000, 1 : 75.000 et 1 : 25.000; quant à la Styrie slovène, il a pu s'appuyer sur l'ouvrage et la carte de Sidaritsch, quant à la Carinthie, partiellement sur les études de Schmid. En ce qui concerne la grandeur des villages, il s'est servi de l'Ortsrepertorium de l'année 1910.

En Slovénie, il y a des types de l'habitat très différents, presque de la même sorte que dans les parties principales de l'Europe centrale. Les fermes isolées ne sont pas représentées par un si grand nombre que dans les autres Alpes orientales; nous les voyons surtout dans les contrées du Nord, par exemple dans le bord septentrional et oriental du bassin de Celovec (Klagenfurt) et dans la contrée entre la Drava et la Sava. Leur domaine sont notamment les montagnes, mais de même les collines où les fermes sont posées plus près l'une de l'autre, surtout dans les contrées vinicoles; ici, on les voit, en majorité, alignées sur les faites ou sur les versants; cette variété des fermes isolées, plus rapprochées les unes des autres, l'auteur la traite comme un type à soi, une chose semblable à l'agglomération de M. A. Lefèvre et au „type de Šumadija“ chez Cvijić. La variété des fermes isolées très rapprochées se trouve principalement au bord du bassin Pannonique, y compris le Zagorje Croate, puis en une étroite zone sur le littoral Adriatique au Golf de Trst (Trieste). Dans les autres contrées slovènes, on ne rencontre les fermes isolées que très rarement, le plus souvent dans les terrains schisteux entre Škofja Loka et Idrija, allant d'ici encore sur les plateaux karstiques jusqu'au dessus de la vallée de Vipava.

Le hameau, traité ici en général comme le petit habitat de 3—9 maisons, est représenté dans la zone septentrionale du pays slovène central, surtout dans la plupart du bassin de Celovec (Klagenfurt), dans la Styrie slovène et dans la Basse Carniole, d'où il s'étend jusqu'au bassin de la Kolpa supérieure et à l'Istrie du Nord. Nous trouvons le hameau encore dans le bassin de la Rašica et de la Sora, puis de préférence sur les collines de la vallée de la Vipava, d'où il s'étend au delà de la Soča (Isonzo) moyenne sur les collines de la Slovénie Vénitienne.

La grande majorité des Slovènes habite des villages. La zone la plus compacte des villages se trouve au Sud-ouest, sur le terrain karstique de la côte Adriatique et de la plaine du Frioul, jusqu'au bassin de Ljubljana, et jusqu'à la vallée de la Krka supérieure. Des villages dominent aussi sur toutes les plaines situées sur la Mura et Drava, Savinja, Sava et Krka. Ce qui est intéressant, c'est de les voir dominer aussi dans les vallées des Alpes Juliennes ainsi que dans les Alpes Carniques et de Zilja (Gailtaler Alpen), où on ne voit point de fermes isolées. Les villages de la Slovénie sont en majorité très petits, seuls les plus grands atteignent ou surpassent le nombre de cent maisons, cas très rare.

D'après le groupement des maisons, il y a assez de types et de variétés. Mais c'est surtout le groupement sans ordre qui domine. D'ailleurs, ces villages en tas ne sont pas partout de la même façon, beaucoup plus serrés sur le Littoral, sur le Karst et dans les Alpes Juliennes que dans des contrées centrales et orientales, où il y a, surtout dans les plaines de la zone subpannonique, des villages à maisons assez distantes. Mais nous avons de même en nombre considérable des villages du groupement régulier, orga-

nisés sans doute d'après un plan systématique. Parmi eux, il y a des villages de forêts, pas nombreux, c'est vrai, mais quand même assez bien représentés dans la zone centrale du bassin de Ljubljana. Le village de marais est représenté seulement sur le Marais de Ljubljana. En outre, nous avons des villages en ligne moins systématiquement groupés, surtout aux bords des terrasses diluviales et aluviales du bassin de Ljubljana, et dans les parties méridionales du bassin de Celovec (Klagenfurt), c'est à dire en Rož et en Podjuna, où ils longent d'habitude les ruisseaux, les cônes de déjections et les pieds des versants des Karavanken. Il y a enfin encore des villages en rues (Strassendorf), qui dominent surtout dans la plaine de la Drava en aval de Maribor, sur la plaine de Krško et sur les poljes karstiques. On voit là aussi des villages avec des places au centre (Platzdorf), mais rarement semés; la place au centre a la forme triangulaire ou rectangulaire ou ronde, ce qui nous conduit à des villages circulaires, dont les représentants les plus typiques sont constatés par Sidaritsch dans les environs de Radgona (Radkersburg). Sur la carte ci-adjointe des villages avec une place au centre sont enregistrés ensemble avec les villages en tas.

L'auteur analyse les facteurs naturels, économiques et historiques, qui ont déterminé l'établissement des types de l'habitat étudiés ici et s'attache à ouvrir quelques aspects des faits de l'évolution du peuplement. On peut regarder comme un fait assuré que le premier habitat des anciens Slovènes était des villages dans une grande partie du pays, presque partout sur les plaines sèches, dans les larges vallées et sur les contrées du Karst; au Sud-ouest et au Centre, les hameaux sont l'effet du peuplement plus récent. Mais dans les contrées accidentées du Nord, du Nord-est et de l'Est, les hameaux sont le type de l'habitat slovène le plus ancien, de sorte que nous avons les hameaux et les villages comme des formes de l'habitat primaire des anciens Slovènes, en accord et en relation avec les formes du terrain. Le peuplement en fermes isolées, qui domine surtout dans les montagnes et les collines plus hautes, date d'une époque plus récente, du moins en grande majorité, peut être avec de rares exceptions.

Oskar Reja:

Odnosaji med padavinami in cikloni v Jugoslaviji.

Pričujoča razprava je nadaljevanje in razširjenje dela, ki sem ga pričel z razpravo „Cikloni in padavine v Sloveniji“.¹ Tudi sedaj sem vporabil padavinske podatke za leto 1926. in sem jih primerjal z odgovarjajočimi vremenskimi situacijami. Ko sem narisal padavinske karte za vsak dan posebej (vseh je 284), sem jih primerjal med seboj in dobil sledeče rezultate.

V razpravi, ki je omejena samo na Slovenijo in njeno neposredno sosedstvo, sem dognal, da dosežejo padavine svoj kra-

¹ Geografski Vestnik, letnik VIII., Ljubljana 1932.